HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: Wilfried.Vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

Jaargang LIX - 2007

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: Wilfried.Vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

GEWEZEN WEZEN. WEESKINDEREN IN HET LAATMIDDELEEUWSE AALST DEEL I: DE HOUDENISSE

ELLEN HERWEGE

Inleiding

Deze verkorte versie van mijn thesis is een onderzoek naar de stedelijke wezenzorg te Aalst. Welke plaats namen wezen in de laat- middeleeuwse samenleving in? Welke houding nam de maatschappij tegenover hen aan? Hoe werden ze behandeld en/of beschermd? Enerzijds wordt de vraag gesteld naar de juridische en institutionele situatie; wat omvatten de twee instellingen, de houdenisse en de voogdij, die de staat van wezen bepaalden? Anderzijds wordt de situatie van wezen in een breder sociaal- economisch kader onderzocht. Welke plaats nemen ze in de familiestructuur in? Hoe waren de relaties tussen weeskinderen, voogden en vrienden en magen? Wie bekommerde en/of ontfermde zich om hen? Of dienen we het eerder te bekijken als: wie wilde de last (van een wees) dragen? In welke mate werden ze beschermd of ingepast in het economisch proces? Kan men wezen als één homogene sociale groep beschouwen?

Het onderzoek behandelt de late middeleeuwen, met name de periode van 1418 tot 1473. Die periode wordt bepaald door de bronnensituatie; het wezenboek is de vroegst beschikbare bron specifiek over wezen en bevat ook de meest uitvoerige informatie. De late Middeleeuwen is bovendien een interessante periode vol veranderingen en evoluties naar moderne tijden, maar ook een tijd van oorlog, crisis, pest, epidemieën, die zich ook in de bronnen weerspiegelt en uiteraard het bestaan van die bronnen verklaart, want weeskinderen hebben hun staat te wijten aan de dood.

Wezen bevonden zich in een bijzondere situatie. Ze maakten niet alleen deel uit van de miserabilae, een beschermde groep die gesteund moest worden, ze vormden ook een specifieke bevolkingsgroep met eigen bepalingen, regels en wetgevingen. Een confrontatie tussen de

normatieve bronnen en de bronnen en akten uit de praktijk moet hun situatie belichten.

De staat van wezen werd bepaald door twee instellingen, nl. de houdenisse en de voogdij. Dit eerste artikel behandelt de eerste instelling, de houdenisse. Ze stond in voor het materiële onderhoud van het weeskind. In een later artikel komt de tweede instelling, de voogdij, ter sprake. Ze stond in voor het beheer van het wezengoed. Alle twee waren ze bedoeld voor de bescherming van minderjage weeskinderen en hun bezit. Het zijn twee verschillende, naast elkaar bestaande instellingen in de wezenzorg, waarvan het belang en eigen karakter niet altijd werd ingezien.

Het rechtshistorisch werk van J. Gilissen[1] bracht daar verandering in; hij omschreef de houdenisse als een aparte en volwaardige instelling. Ook M. Danneel bracht met haar studie over de wezen in het laat- middeleeuwse Gent een klare kijk op het onderwerp en de twee instellingen; zij legde vooral de nadruk op de confrontatie van de rechtsregels met de bronnen uit de praktijk.[2]

1. Het begrip 'houdenisse'

Voor een goed begrip is het van belang een precieze definitie te geven van de houdenisse. J. Gilissen en Godding beschrijven de houdenisse als een instelling die aan de langstlevende ouder het onderhoud en de opvoeding van zijn minderjarige kinderen toekende. De langstlevende ouder verkreeg hiervoor de opbrengst van alle of van bepaalde goederen van die kinderen en was over de besteding ervan geen verantwoording verschuldigd.[3] De langstlevende ouder of houder(igge) had als taak te zorgen voor een behoorlijk onderhoud en opvoeding van zijn minderjarige kinderen. De houder beschikte hiertoe over de opbrengst van de goederen – het patrimonium of erfdeel - van zijn minderjarige kinderen; hij/zij moest echter wel de goederen in goede staat houden en alle lasten en renten erop betalen.

De houdenisse ving aan bij het overlijden van vader of moeder[4]; de

1 GILISSEN J., *De houdenisse*, p. 346- 402; GODDING Ph., Le droit privé, p. 120.
2 DANNEEL M., *Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent*, Leuven, 1996. (Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 3).
3 GILISSEN J., De houdenisse, p. 346- 348.
4 De houdenisse vindt men in alle Vlaamse costuimen waar de ouderlijke macht, toebehorend aan zowel vader als moeder, en niet de vaderlijk macht erkend werd. Waar de vaderlijke macht erkend werd, bvb. in Rijsel en Dowaai, kende men de houdenisse niet.

overblijvende ouder oefent dan geen ouderlijke macht meer uit maar de houdenisse. Ze eindigde meestal om dezelfde redenen als de voogdij: bij meerderjarigheid, huwelijk, religieuze staat, bij het overlijden van het kind of ook, anders dan bij de voogdij, bij het overlijden van de ouder.

De langstlevende ouder moest garant staan en een borg stellen voor het goed van de minderjarige kinderen waarvan hij/zij als houder de opbrengst van genoot. Dit is het beeld dat geschetst wordt van de houdenisse zoals ze in bijna alle Vlaamse costumen te vinden is, met echter heel wat nuances en afwijkingen en dit geldt vooral voor Gent.

De normatieve bronnen (in de 15de eeuw) blijken de houdenisse niet te kennen, tenminste, de instelling werd niet bij naam genoemd en staat nergens precies beschreven.[5] Om een genuanceerd beeld te verkrijgen is men dus voornamelijk aangewezen op de bronnen uit de praktijk, waaruit haar bestaan duidelijk blijkt. Dit toont dat er geen specifieke regels opgesteld waren voor de houdenisse en dat deze nog in de private sfeer geregeld werd. Dat de costuimen van 1618 meer specificaties bevatten over de houdenisse, wijst dan op een toenemende invloed van de stedelijke autoriteiten, nl. de schepenen of oppervoogden.

We merken meteen in de Aalsterse bronnen dat het begrip houdenisse ook op een andere manier, ruimer geïnterpreteerd werd. De houdenisse of het houden is nl. niet per definitie voor de Dit is een vrij algemeen beeld dat uit de normatieve bronnen, met name de Vlaamse costuimen van de 16de en 17de eeuw, naar voren komt. De houdenisse is dus een instelling die men in bijna alle Vlaamse costuimen beschreven vindt, op Dendermonde en Vlaanderen gallicant (Rijsel – Dowaai) na.[6]

Op het model bestaan echter tal van afwijkingen of nuances, naargelang de streek. Ook Aalst kent een aantal afwijkingen, we zullen deze echter uitgebreider behandelen wanneer ze in het verdere verloop aan bod komen. Hier is het de bedoeling de aandacht te vestigen op de ruime interpretatie van het begrip.

* We merken dat de term houdenisse in de bronnen zeer ruim werd opgevat, want de term werd niet enkel gebruikt voor weeskinderen. Ook voor krankzinnigen - 'cranc van zinne'[7] - en voor oudere/bejaarde mensen, onder curatele, spreekt men van houdenisse.

5 De akten in de bronnen spreken dikwijls van het houden i.p.v. de houdenisse en met de houder bedoelde men de langstlevende vader, met houderigge duidde men de langstlevende moeder aan.
6 GILISSEN J., De houdenisse, p. 353- 355 en p. 396- 397.
7 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 126, anno 1420.

* langstlevende ouder. De functie van houder of 'houderigge' kan ook voor een volle, i.t.t. een halve, wees ingevuld worden door een familielid, vrienden en magen of zelfs vreemden. De houdenisse eindigde dus niet bij de dood van de langstlevende ouder, ze werd enkel door iemand anders overgenomen. En ook voor de opvoeding en het onderhoud van een volle wees werd een houder aangesteld. De houdenisse was dus geen instelling die strikt voorbehouden was voor de langstlevende ouder.

Dit is een vaststelling waar ook M. Danneel reeds voor Brugge[8] toe kwam. Met een strikte interpretatie van het begrip was de houdenisse een instelling enkel voor halve weeskinderen; de houdenisse werd uitgeoefend door de langstlevende ouder. Voor een volle wees was dit niet mogelijk, vermits deze van beide ouders verstorven was.

2. Het aanstellen van de houder

Met het overlijden van één of beide ouders eindigde zowel voor halve als voor volle wezen de ouderlijke macht. Weeskinderen werden dan onder houdenisse en voogdij geplaatst. Allereerst werd een houder aangesteld. De houder legde een plechtige belofte af waarin hij beloofde een aantal plichten te zullen nakomen. We lezen telkens dezelfde formule 'ghelooft te houdene ende te gouverneire'[9] gevolgd door een aantal plichten. Een voorbeeld van zo' n formule of belofte: 'de voorseide Henric houd de voorseide weezen ende gouverneirt se van ...'[10] De inhouden van die beloftes behandelen we bij de plichten van de houder t.a.v. het weeskind.

De houder diende gebruikelijk twee 'souffisantelike' - d.w.z. borgen die over voldoende middelen beschikten en die garant konden staan voor het weeskind en (de opbrengst van) zijn/haar bezit - borgen te stellen voor de houdenisse. De langstlevende ouder was hiervan ontslaan.

8 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen: een juridische en sociografische benadering vanuit het Brugse voorbeeld, Gent, 1981, v. 1, p. 12- 13 (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

9 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 150; anno 1422.

10 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 105; anno 1428.

3. De reële plichten en rechten van de houder

3.1. De plicht van de houder om voogden aan te stellen

De allereerste taak van de houder was aan de oppervoogden de keuze van de voogden over te brengen. De stadsordonnantie van 1426 bepaalt: "Eerst s wanneer binnen der stede ende scependomme van Aelst eeneghe kinderen weezen bedijen bi der doot van vader of moeder Dat danne welc van vader ende moeder te live blijft moet binnen XIIII nachten twe voochden ten minsten van vader ende moeder zijde kiesen ende die voor scepen bringhen ende doen zweren bi den meyere de vooghdie van haren weezen up de boete ende verbeurte van XXs groten".[11]

Later bepalen de Aalsterse costuimen dat de langstlevende ouder - daar waar er geen langstlevende ouder is, de naaste bestaande - verplicht is de dag van overlijden van de overleden ouder(s) te kennen te geven binnen de 24 dagen erna en ook de wezen bij naam te noemen, met vermelding van hun ouderdom, de naeste bestaende vrienden, de meest geschikte om voogden te zijn, zowel van de levende als de dode zijde van de ouders.[12]

3.2. De plichten t.a.v. het weeskind

Gilissen onderscheidt naar de costuimen een drietal verplichtingen die een houder ten aanzien van het weeskind diende na te komen. Een houder moest instaan voor het levensonderhoud en de kleding van het weeskind en moest ook zorgen dat het weeskind naar school ging en een beroep aanleerde. Dit zijn taken die in het algemeen uit de ouderlijke macht voortspruitten, maar voor de houdenisse toch duidelijk omschreven moesten worden.[13] De normatieve bronnen vertellen ons niets over deze plichten van de houdenisse; we halen die informatie rechtstreeks uit de praktijk, nl. de wezenboeken. Ook vanuit sociaal oogpunt is het interessant wat de houdenisse nu precies inhield. Wat werd als essentieel voor een weeskind beschouwd?

De bronnen uit de praktijk vermelden dikwijls wat precies de houdenisse voor een bepaald weeskind inhield. Voor de meesten bestond dit uit de basisbehoeften[14] eten en drinken; hierbij aangevuld met

11 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
12 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 100, nr..
13 GILISSEN J., De houdenisse, p. 369-371.
14 De vanzelfsprekende plicht om onderdak te verlenen, werd niet vermeld.

schoenen en kledij, soms zelfs gespecificeerd in de grondstof waaruit de kleren vervaardigd zouden zijn, linnen en wol. Sommige beloften waren iets specifieker; ze hebben het niet alleen over materiële maar ook over geestelijke aspecten, zo doen ze de weeskinderen hun gebeden leren. Als voorbeeld geven we de allesomvattende beloffte van de weduwe van Simoen Van Rothem, zij houdt het weeskind '*van etene, drinkene, cledre, scoen, linnin, wullin, wel ende redelik ende ter scole doen gaen ende zijn ghebede doen leren*'.[15] Voor één van de weeskinderen van Wouter Van Lots werd ook de bepaling '*slapengaende ende upstaende also aldus eenen kinde toebehoort*' aan de belofte toegevoegd.[16]

Uit de akten bleek dat het houden, '*ziec ende ghesont*', een betwiste voorwaarde was. Wanneer een weeskind ziek was, kon dit immers een grote uitgavenpost betekenen. Vaak werd zo'n belofte van houdenisse niet opgenomen, de eventuele ziektekosten werden in dat geval in de wezenrekening - en dus van het wezengoed zelf en niet van de opbrengst ervan - opgenomen. Pieterkin, het weeskind van Wouter Van Lots, had zijn been gebroken; het kostte 5 s groten om dat te genezen.[17] Van het geld (20s gr) van Hannekin Van De Perre, moest betaald worden '*bi consente van scepenen, meester Jan Van Tricht 6s groten omme dat hi ghenesen hadde de weeze van pestilentie*'.[18] Ook één van de weeskinderen van Jan Boons werd genezen van pestilentie: '*Item zo wasser noch een weesekin dat bevanghen was vande pestilentie ende es ghenesen; coste van bewarene ende andersins XIIIIs groten*'.[19]

Uit het feit dat deze bepaling in de beloften slechts zelden voorkwam, kunnen we echter niet afleiden dat men naar een ziek kind niet omkeek. Het was vermoedelijk inherent aan de tijdsgeest - de kindersterfte lag immers zeer hoog (dat wordt in de bronnen ook weerspiegeld, zie de sterftebepaling) - dat men rekening hield met de dood, die overal aanwezig was.

De these van Ariès dat ouders in de Middeleeuwen zich geen emotionele band met hun kinderen konden veroorloven en dat ze onbezorgd waren bij de ziekte van hun kind, onbewogen bij de dood ervan is reeds lang onderuit gehaald. Maar de stelling dat er wel degelijk een emotionele band tussen ouders en kinderen was, is evenmin aanvaard en evenzeer betwist. Het debat over de persoonlijke band tussen ouders

15 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 94: anno 1426.
16 SAA, Oud Archief, nr. 1134, f° 48: anno 1425.
17 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 177: anno 1431.
18 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 183: anno 1427; In hoeverre het hier werkelijk om de pest gaat, valt niet te achterhalen. Het is een feit dat men in de Middeleeuwen verscheidene besmettelijke ziekten niet duidelijk van elkaar kon onderscheiden.
19 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 65, anno 1439.

en hun kinderen in de Middeleeuwen is nog niet gesloten, maar in alle geval zijn historici het erover eens dat vanaf de 15de eeuw het kind een grotere plaats toebedeeld kreeg in de familie.

Bovendien dienen we er rekening mee te houden dat in het wezenboek de houdenisse opgetekend werd in die zin dat ze een rol speelde voor het beheer van het bezit. De houdenisse werd opgenomen in het wezenboek omdat het beheer en de kosten van het wezenbezit moesten verantwoord worden. Wanneer de houder de bepaling '*ziec ende ghesont*' liet opnemen in de belofte van houdenisse, was hij/zij hieraan materieel gebonden; indien de houder die bepaling niet liet opnemen, kon hij/zij dit later nog doen of eventueel de ziekte aangrijpen als middel om bijkomende middelen te verkrijgen. We zagen de bepaling ziek en gezond dan ook slechts een paar keer opgetekend staan.

Dit gold natuurlijk niet alleen voor de ziekte, maar evenwel voor schoolgaan en het aanleren van een ambacht, ... Expliciete beloften zijn eerder zeldzaam en zeker wanneer er geen langstlevende ouder was die de houdenisse op zich kon nemen. Het lijkt wel alsof de houder zich probeerde veilig te stellen en in te dekken. Zo wilde de houder vermijden dat hij/zij eventueel zelf aan de houdenisse moest insteken, wanneer het wezengoed onvoldoende bleek.

L. Milis stelde al dat de finaliteit van de bron essentieel is voor het gewicht dat een historicus aan de informatie die zijn bron oplevert, kan toekennen.[20] We kunnen in het wezenboek moeilijk enige sporen van sentiment onderkennen; dat was dan ook niet het doel van die bron, maar besluiten dat langstlevende ouders en houders nauwelijks om een weeskind gaven, zou al te voorbarig zijn. Het geeft wel een beeld van met welke basiszorgen een weeskind omringd werd.

Hoewel Gilissen in de meeste costuimen, zoals Brugge, Oudenaarde, Poperinge, Ieper, de vermelding van schoolplicht terugvindt, is daar weinig van te merken in de Aalsterse bronnen.[21] Dat de weeskinderen '*ter scole*' gestuurd werden, komt slechts zelden voor en kan men zodoende ook niet beschouwen als een echte plicht. Degenen die in de mogelijkheid verkeerden, d.w.z. met voldoende middelen, konden waarschijnlijk van een schoolopleiding genieten, maar voor alle anderen was die plicht niet haalbaar. Of er een onderscheid gemaakt werd tussen jongens en meisjes wat betreft school gaan, kan men niet achterhalen; men beschikt over zeer weinig gegevens van weeskinderen die 'ter

20 MILIS L., Het kind in de Middeleeuwen. Beschouwingen over methode en onderzoek, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, XCIV, 1981, 3: Het kind, p. 379.
21 GILISSEN J., De houdenisse, p. 370.

scole' gaan. Voor Gent is bekend dat er geen onderscheid gemaakt werd, ook meisjes gingen naar school. Eerder was hetzelfde al bewezen voor Noord- Franse steden (Dowaai, Valenciennes, St- Omaars) en voor Keulen.[22]

Van slechts een minimum, zo'n 13 weesjongens, is men zeker dat ze school liepen. Zo weten we dat de wees Johannes Borremans[23] '*ter scole leicht*'. Willem Ceppens zorgde ervoor dat Arekin Daems school liep: '*Willem ceppens hout Arekin deerste jaere scolen gaende*'.[24] We moeten natuurlijk wel rekening houden met het feit dat we deze gegevens slechts uit de onkosten van de jaarlijkse rekening halen. Deze kosten werden niet altijd gespecifieerd en dus werd ook niet altijd expliciet vermeld of een weeskind naar school ging. Sommige weeskinderen hadden ongetwijfeld - de leeftijden van de weeskinderen zijn niet opgetekend in de bronnen - de schoolgaande leeftijd reeds overschreden, voor hen was de tijd aangebroken om een beroep aan te leren, anderen hadden de middelen niet.

Eenzelfde schaarste geldt in de belofte voor het aanleren van een ambacht; slechts weinig houders beloven het weeskind een ambacht te doen leren. Margriet, de weduwe van Goris Mergaerts, beloofde haar twee jongste kinderen een '*ambacht te doen lerene*'.[25] We beschikken vaak niet over de informatie of een wees al dan niet een ambacht aanleerde. In die zin zijn kwantitatieve cijfers niet veelzeggend of representatief. We zijn slechts op de hoogte van 46 weeskinderen die een ambacht aanleerden; dat is een percentage van 10% op het totale aantal wezen. Waar we op de hoogte zijn van welk ambacht de wees leerde, ging het om een grote verscheidenheid; van bakken, weven, pottenbakken, tot pelsen maken. Het betreft niet alleen weesjongens, ook een weesmeisje Betkin Vander Haa leerde '*nayene*'.[26] Dit aantal is vermoedelijk een ernstig 'understatement', vermits weeskinderen tegenover andere kinderen, met het wegvallen van één of beide ouders, sneller in hun eigen onderhoud moesten kunnen voorzien. Het feit dat men toch net iets beter op de hoogte is en iets meer zekerheid heeft, eerder van het ambacht dan van de school, sluit hierbij aan. Ook indirect is de belofte van houdenisse '*toter tijd dat se hun broot winnen connen*'[27] veelzeggend. We behandelen dit onderwerp verder in 'ambachtsmeesters nemen het weeskind op'.

22 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 30- 31.
23 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 143; anno 1421.
24 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 3; anno 1437.
25 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 24: anno 1419.
26 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 133: anno 1422.
27 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 177: anno 1426.

Als laatste werd in bijna alle beloftes van houdenisse de bepaling '*redelic ende tamelic*'[28] opgenomen. Deze bepaling stelde dat alles binnen de perken van de redelijkheid moest blijven, d.w.z. dat men het weeskind diende te houden volgens hetgeen het weeskind had, niet meer en niet minder. De houdenisse moest er voor zorgen dat de wees zijn vroegere stand - wat die ook was, arm of rijk en alles daar tussenin - kon behouden.

3.3. De rechten t.a.v. de goederen van het weeskind

De houder kreeg voor de houdenisse de opbrengst van de goederen van het weeskind toegekend. Naargelang de omvang van het patrimonium van de wees, verkreeg de houder de gehele opbrengst, wanneer dit bvb. geheel nodig was voor het houden van het weeskind, of slechts een deel ervan wanneer het weeskind over een uitgebreid patrimonium beschikte. De rechten t.o.v. de goederen van het weeskind worden ook '*gebruik*' genoemd; in de bronnen zelf lezen we '*usufruit*' en ook '*bate*', '*blad*' of '*bladinghe*'. Een houder kon dus profiteren van de jaarlijkse opbrengst van het weesgoed, maar hij/zij had er geen beschikkingsrecht over. De houder mocht ze niet verminderen, verzwaren of veranderen en zeker niet vervreemden.[29] De Aalsterse costuimen bepalen: '*Men mach der weesen immeuble goeden, cheynsen, renten, huysen ende jaerelycx incommen niet belasten, vercoopen noch veranderen, dan by consente vande wet als uppervoochden, ende up t' rapport van vrienden ende maghen, de staet van goeden alvooren ghesien; twelck gedaen wort niet alleene alst nootzaekelyck is ter ontlastinghe vanden weesen schulden, maer oock alst den weesen oirboirlyck is ende beter ghedaen dan ghelaten*'.[30]

Niet alleen de houder als niet-langstlevende ouder, maar ook de langstlevende ouder van een halve wees mocht als medeëigenaar van de goederen van het kind, de goederen niet vervreemden zonder de toestemming van de schepenen. De houder had dan wel het vruchtgebruik van het wezengoed, op het einde van de houdenisse moest hij/zij het goed terug aan het weeskind overmaken, zoals hij/zij het bekomen had.[31] Deze bepaling werd vaak in de belofte van houdenisse opgenomen, '*zonder minderinghe*'. Aan het goed van het

28 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 150, anno 1422.
29 GILISSEN J., De houdenisse, p. 371- 375.
30 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 106.
31 GILISSEN J., De houdenisse, p. 371- 375.

weeskind mocht niet geraakt worden, het moest bij het einde van de houdenisse intact worden terugbezorgd.

Het is een wezenlijk kenmerk van de houdenisse dat de houder vrij mocht beschikken over opbrengst van de goederen zonder daarvan enige verantwoording schuldig te zijn. Alle costuimen die de houdenisse beschrijven leggen hierop de nadruk, reeds de Aalsterse ordonnantie van 1426: '*De voochde wies weezen ghehouden ende ghegouverneerd zijn up de bate van haren goede en zijn niet ghehouden jaerlix rekeninghe te doene alse langhe als de weeze also ghehouden zijn want tgoed en merret noch en mindert danne niet, maer moeten overbringhen int papier van weeze tgoed dat den weeze versterft bin XL daghen dat hemlieden versterft*'.[32]

De vraag rijst over de opbrengst van welke goederen de houder kon beschikken. Gilissen verklaart dat de costuimen van Aalst, met een kleine aanpassing het Gentse stelsel bleken toe te passen. Volgens het Gentse stelsel bepaalden de schepenen als oppervoogden wat tot de opbrengst van de houdenisse-goederen mocht behoren. De Gentse houders konden slechts beschikken over het gebruik of de opbrenst van een deel van de goederen, nl dat deel wat de schepenen als oppervoogden vooropgesteld hadden[33]. De schepenen baseerden zich voor zo'n beslissing op de behoeften en de stand van het weeskind. Via de sterfhuizen werd een indeling gemaakt volgens vermogenscategorieën, die telkens een andere houdenisse kenden. Een eerste categorie bevatte de sterfhuizen waarin het erfdeel van de wezen '*redelick competent*' maar toch niet '*excessyf*' was; de langstlevende ouder kreeg het gebruik van het gehele vermogen toegewezen. Een tweede categorie maakte de sterfhuizen uit waarvan het erfgoed van de wezen '*te excessyf*' bevonden werd; in dat geval werd door de schepenen bepaald welke som moest volstaan voor de houdenisse, de rest van het gebruik werd dan ten voordele van het weeskind belegd. De laatste categorie bestond uit de sterfhuizen waarvan de jaarlijkse opbrengst van het erfdeel van het weeskind net of niet voldoende was voor de houdenisse. In dat laatste geval konden vrienden en magen aan de schepenen vragen om een deel van het patrimonium van het weeskind te mogen vervreemden en dat deel bijkomend aan de houdenisse te besteden.[34]

Aalst volgde dit systeem, weliswaar met slechts twee in plaats van drie vermogenscategoriën. De schepenen maakten nl. een onderscheid

32 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
33 GILISSEN J., De houdenisse, p. 379- 387.
34 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 24- 25.

tussen de weeskinderen waarvan het gebruik van het erfgoed volstond voor de houdenisse - deze opbrengst kon wel ingeperkt worden; de houder kon ook afstand doen van een aantal rechten - en de weeskinderen waarvan de opbrengst van het wezengoed te beperkt was; voor deze laatste groep voorzagen de schepenen in een aantal hulpmiddelen.

a) Wanneer het erfgoed volstond of zelfs te omvangrijk was

De houder was gehouden zijn weeskinderen te onderhouden en op te voeden, bij middel van de opbrengst van hun goederen, zo ze '*niet te excessief*' zijn.[35] De houder beschikte over de opbrengst van het wezengoed, maar de schepenen konden als oppervoogden ook beslissen slechts een deel van de opbrengst aan de houder toe te staan. Wanneer de opbrengst van het wezengoed meer bedroeg dan nodig was voor de houdenisse, beslisten de schepenen dat een deel van de opbrengst voldoende was om het weeskind te houden.

In de costuimen vindt men deze praktijk geëxpliciteerd; '*Als der weesen goet zoude excederen de competente alimentatie ende onderhout naer de weesen staet, zoo worden de weesen bestedt ten redelicken pryse, vader ende moeder blijfvende altyts gheprefereert voor de vrienden, alse vooren, ende d' excressentie vander weesen incommen moet jaerlicx angeleyt worden in coop van renten ofte gronden van erfven, ten meesten proffyt vande weesen.*[36] Het deel van de opbrengst van het wezengoed dat niet aan de houdenisse gespendeerd werd, moest bovendien (door de voogden) omgezet worden in renten of erven. We zien duidelijk dat deze regel ook al van toepassing voor onze periode.

De schepenen bepaalden welke opbrengst van het wezenbezit moest volstaan voor de houdenisse. Algemeen kan men uit de bronnen opmaken dat de houder zelden over het gebruik van het gehele patrimonium van het weeskind beschikte, tenzij dit maar net (of niet) voldoende was voor de houdenisse. Er werd dus meestal een vast bedrag voor de houdenisse vastgesteld zodat een houder daar eigenlijk nooit veel materieel voordeel kon uithalen. Tot een gelijkaardige constatie komt men wanneer men bedenkt dat evenwel zonder beperking op het gebruik van de goederen door de houder, dit gebruik niet zoveel opleverde, althans voor de langstlevende ouder. Het eventuele materieel voordeel dat deze hieruit haalde, moet in vele rechtsgebieden in Vlaanderen niet danig groot geweest zijn. Immers, de langstlevende ouder had in Vlaanderen een douarie of '*bilevinghe*', die bestond in het vruchtgebruik van de

35 GILISSEN J., De houdenisse, p. 388.
36 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 104.

helft van de goederen van de afgestorven echtgenoot; meestal waren het die goederen die aan de weeskinderen toekwamen en waarvan de langstlevende ouder als houder(igge) het gebruik had[37]. Met het einde van de houdenisse, stopt voor de langstlevende ouder het gebruik, maar hij/zij behield de bijleving.[38] De bijleving eindigt pas met de dood van de langstlevende ouder.

De regel dat wanneer de goederen meer opbrachten dan nodig was voor de houdenisse van het weeskind, dit ten bate kwam van de houder of houderigge, gold eigenlijk nauwelijks voor Aalst. De houdenisse bleek dus niet zo strikt toegepast zoals gedefinieerd door Gilissen.

We merken slechts een uitzondering voor de houdenisse van de weeskinderen van Jan Sonck; het gebruik van dit omvangrijk erfdeel werd niet beperkt. Zo werden de vijf weeskinderen van meester Jan Sonck gehouden met de opbrengst van 42 lb gr,[39] een houdenisse die met veel meer opbrengst dan de andere houdenissen werd volbracht. Naar de reden van zo'n omvangrijk gebruik heeft men het raden. Was deze som integraal nodig voor de houdenisse van de 5 weeskinderen of was het een voorkeursbehandeling voor de vader als '*surgien*'? Pas enkele jaren later, wanneer twee van deze weeskinderen ontvoogd werden, werd het gebruik beperkt.

b) Wanneer de houder afstand deed van een aantal rechten

De houder kon natuurlijk ook zelf afstand doen van een aantal rechten. Deze aanpassing van de klassieke houdenisseformule, betekende een inperking van het gebruik van het wezenbezit voor de houder. Dit kon enerzijds uit eigen beweging gebeuren of anderzijds op aandringen van de vrienden en magen. We hebben er eigenlijk weinig zicht op, vaak werd enkel het resultaat in het wezenboek opgetekend en niet de drijfkracht met de motieven erachter. Vermoedelijk was de beslissing om de houdenisse met minder middelen uit te voeren, niet altijd die van de houder; de vrienden en magen konden hierop aandringen. Het was dikwijls in hun belang om als erfgenamen, erover te waken dat de houdenisse met niet al te veel middelen werd gerealiseerd. Wanneer de houdenisse slechts met het gebruik van een deel van het erfgoed volbracht werd, ging de rest van het gebruik immers naar het eigenlijke weesgoed; op die manier groeide het wezengoed aan. Het fijne van de

37 GILISSEN J., De houdenisse, p. 374- 375.

38 Het recht van bijleving kwam toe aan de langstlevende echtgenoot, waarmee hij over de opbrengst van de helft van de onroerende goederen (die aan de eerststervende toebehoorden) beschikte. MEIJERS, E.M., Het Oost- Vlaamsche erfrecht, Haarlem, 1936, p. 44 (Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden, III).

39 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 118: anno 1426.

verhoudingen in dit machtsspel onthullen de bronnen spijtig genoeg niet.

Een aantal van de houders nam genoegen met het gebruik van een deel van het wezengoed; de rest van het gebruik werd dan ten voordele van het weeskind belegd. In dat geval waren er houders die beloofden het weeskind te zullen houden op een forfaitair bedrag; anderen beloofden het weeskind te zullen houden op het gebruik van een deel van het erfgoed, vb. op de bate van de pacht, geld,.... Margriet de weduwe van Jacop Merlaren zorgde voor de houdenisse van hun weeskind '*metter bate vande voorseide lande*';[40] aan de opbrengst van het huis en een schuur werd niet geraakt. Hannekin werd daarentegen door zijn vader Cornillis Piper tegen een forfaitair bedrag van 8 s groten per jaar gehouden, hoewel ook zijn erfgoed meer dan dat bedroeg.[41]

Bij een halve wees, kon de langstlevende ouder ook verzaken aan het recht op bijleving of vruchtgebruik op de helft van het onroerend goed dat de overleden ouder naliet. Zo ging weduwnaar Jan Van Yper af van zijn recht tot bijleving; '*afghegaen van sinen bilevene*'.[42]

Ook van een tweede partner behield de langstlevende ouder het vruchtgebruik over de helft van de onroerende goederen; '*Al had men zeven wijven of zeven mans*', zo staat het in het Bouc met den Haire.[43] De voogden van de wees konden ook het recht op bijleving eenmalig tegen een bepaalde som van de vader afkopen.

De houder kon ook beslissen het weeskind helemaal op eigen kosten groot te brengen; op die manier kwam het gebruik dat de houder zou hebben helemaal ten goede van het erfdeel van het weeskind zelf. Zo beloofde vader Gheraerd Ketels zijn dochter Grietkin te houden '*zonder eneghe bate*'.[44]

Het is een tendens die we in het wezenbeleid kunnen onderkennen; de schepenen - en indirect ook de vrienden en magen - streefden ernaar de houdenisse met zo min mogelijk middelen te laten realiseren. Op die manier kon het erfdeel (beter) aangroeien, want elke handeling gebeurde tenslotte in het voordeel van de wezen. Tegelijk werden later de materiële belangen groter zowel voor verwanten, de vrienden en magen, die soms ook tegelijk voogden waren. Vrienden en magen waren vaak de potentiële erfgenamen van de wezen. Zij hadden er dan ook alle belang bij dat voor de houdenisse zo weinig mogelijk middelen

40 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 151: anno 1423.
41 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 139: anno 1426.
42 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 179, anno 1427.
43 SAA, Oud Archief, nr. 4, f° 138, anno 1448.
44 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 178: anno 1424.

aangewend werden, zo kon het bezit van de wezen optimaal renderen.

Maar het was soms ook uit noodzaak dat de houder besliste om een weeskind op eigen kosten te houden. Zo is de weduwe van Jan Boons Smets als het ware verplicht om hun twee kinderen op eigen kosten groot te brengen, want de weeskinderen hebben '*gheertier goed*'.[45] Omdat de weduwe van Jan Moete beloofde Lijnkin, hun dochter, te zullen houden op eigen kosten, werd beslist dat het weeskind geen deel zou vererven in het goed dat achterbleef - zijnde schulden – want de schulden bedroegen veel meer dan het erfgoed zelf: '*de voochden voorseide hebben tgoed bleven naer Jan Moeten overzien ende bevinden dat de sculde vele meerder zijn die Jan ende Aechte zijn wijf sculdich zijn danne tgoed ende daeromme blivet de weeze uute zonder in deele te commene, mids ooc dat Aechte gheloeft heift de weeze thoudene toter verjaerte*'[46].

Of soms werd gewoon rekening gehouden met het feit dat een weeskind kon ingeschakeld worden als werkkracht, onder deze voorwaarde kon de houder beslissen tot een kosteloze houdenisse. Dit was het geval voor Riquaerd, één van de weeskinderen van Jan Van Londerzele f(ilius) Martins; zijn vader ging ook Riquaerd, naast de twee jongste kinderen houden '*omme niet anders dan*' dat hij zijn vaders werk zal doen, 6 jaar lang.[47]

Een hele waaier van variaties was mogelijk voor de houdenisse van een weeskind, telkens afhankelijk van de samenstelling van het erfdeel. Algemeen kan men wel stellen dat het erfgoed en de houdenisse van het weeskind veilig gesteld werd, zij het dat de houdenisse met minder middelen werd volbracht.

c) Wanneer bijkomende middelen en hulp bij de opvang vereist waren

Voor een aantal houders kon de houdenisse geen recht of geschenk geweest zijn, voor sommigen was het gewoon een last. Dit was natuurlijk afhankelijk van de weeskinderen zelf, met name het aantal weeskinderen, hun leeftijd en gesteldheid; maar minstens even belangrijk was het erfdeel waarover het weeskind beschikte. Met de opbrengst van een beperkt erfdeel moest een houder immers meer inspanningen leveren. Soms moesten immers van het erfdeel nog ettelijke schulden afbetaald worden en bleef er nauwelijks nog iets over voor de houdenisse van een weeskind.

45 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 150: anno 1422.
46 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 107: anno 1426.
47 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 80: anno 1427.

Volstond het gebruik van het erfdeel van het weeskind niet, dan moest de houder op zoek naar bijkomende middelen. De houder moest dan zelf bijpassen op het goed zonder aan de goederen van het weeskind te raken. Deze regel is vooral gebaseerd op de houder als langstlevende ouder, voortspruitende uit de idee van de ouderlijke macht die moest instaan voor het onderhoud van de kinderen.[48] Tenminste, dit is de algemene regel voor de houdenisse in de Vlaamse costuimen.

Wat Aalst betreft, kon de houder, met de voogden, mits tussenkomst van de schepenen, een overeenkomst maken; een variant op het Gentse stelsel dus, zij het niet zo georganiseerd[49]. De houder moest de kinderen onderhouden zelfs indien hun goederen niet voldoende opbrachten voor de houdenisse. Maar mits goedkeuring van de schepenen (en vrienden en magen), kon de houder een beroep doen op bijkomende middelen.

Welke mogelijkheden waren er in dat geval om het gebruik van het goed uit te breiden? Een houder kon het erfgoed zelf van het weeskind aanspreken, hji/zij kon een optie nemen op de toekomstige groei van het wezenbezit, hij/zij kon gunstige terugbetalingsvoorwaarden afdwingen of kon een beroep doen op vrienden en magen, die konden delen in de last of het weeskind konden opnemen tegen financieel aantrekkelijke voorwaarden.

* Optie op toekomstige groei:
In dat geval geniet de houder ook van de opbrengst van alle andere goederen die het weeskind gedurende de houdenisse bekomen had. De costuimen staan toe dat ook aan de bijkomende goederen van het weeskind geraakt wordt; '*Ende alzoo vaeder ofte moeder lancxstlevende ghehouden is zyne kinderen t' onderhouden, alwaert oock zoo dat de zelve goeden daertoe niet en souffissant en waeren, zoo zullen de selve vaeder ofte moeder oock ghenieten het usufruict ende blaedinghe van zulcke andere goedinghe als haerlieder kinderen souden moghen versterfven gheduerende de selve houdenisse, ende langher niet, wel verstaende indien de selve successie niet te excessif en waere, als vooren*'.[50] Op die manier werd niet aan het erfgoed zelf van het weeskind geraakt, maar wel aan een surplus, een optionele groei, dat het weeskind verstierf van andere erfenissen, het vraamgoed.

* Gunstige terugbetalingsvoorwaarden afdwingen:

48 GILISSEN J., De houdenisse, p. 374.
49 GILISSEN J., De houdenisse, p. 388.
50 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 104.

Deze gunstige terugbetalingsvoorwaarden kwamen van pas op het einde van de houdenisse, wanneer het erfgoed uitgekeerd moest worden aan het weeskind of aan zijn erfgenamen. Die uitkering kon soms voor enige moeilijkheden zorgen voor de houder, die het erfdeel niet meteen kon overgeven. Dit was niet altijd direct mogelijk; wanneer het erfdeel bvb. bestond uit de inboedel van een bedrijfje, ... was het moeilijk dadelijk te mobiliseren en kon de houder uitstel tot uitkering verkrijgen. Zo'n uitstel kon reeds bij het begin van de houdenisse bekomen worden, zo'n bepaling werd dan opgenomen in de belofte van de houdenisse. In het wezenboek komt men dit uitstel uitsluitend tegen wanneer een weeskind vroeger dan het einde van de houdenisse zou overlijden. De bepaling houdt verband met de realiteit van de hoge kindersterfte.

* Vrienden en magen springen bij voor de opvang van het weeskind

De langstlevende ouder kon in bepaalde situaties voor de opvang van weeskinderen een beroep doen op de hulp van vrienden en magen. Hij/zij kon dit doen door het weeskind uit te besteden; de langstlevende ouder voerde dan niet rechtstreeks de houdenisse uit, maar liet ze over aan een derde. De langstlevende ouder zorgde voor de opvang van het weeskind bij vrienden en magen. De bronnen spreken echter niet van een uitbesteding, ook voor uitbestede kinderen spreekt men van een houdenisse, of veeleer '*het houden*'.

Wie waren deze derden, bij wie een weeskind werd uitbesteed? Over het algemeen betrof het familieleden. Een weeskind kon uitbesteed worden (bij een broer of schoonbroer,) bij een oom[51] of tante[52], eventueel bij een grootouder[53] van het weeskind.[54] Wanneer de man of vrouw die het weeskind opnam een andere naam had dan die van vader of moeder van het weeskind[55], waren er twee mogelijkheden. Het kon dan gaan ofwel om een aangetrouwd familielid ofwel om een vreemde, die mogelijk maar niet noodzakelijk tot de vrienden van het weeskind behoorde.

51 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 164: Pieter De Bouc, anno 1425; f° 144: Aernoud Crauwels, anno 1421; f° 158: Wouter Hermans, anno 1425; f° 178: Gheraerd Ketels, anno 1424; f° 175: Jan Weutins, anno 1426.

52 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 182: Henric Vekeman, anno 1427.

53 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 168: Claus Boons, anno 1424; f° 80: Jan Van Londerzele, anno 1426; f° 82: Van Renighsbrugghe, anno 1427; f° 136: Wouter Vander Biest, anno 1422.

54 Een tante of een grootmoeder kon de houdenisse slechts op zich nemen in de hoedanigheid van weduwe, slechts dan was ze haar eigen persoon en stond ze niet onder de juridische bevoegdheid van haar man.

55 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 179: Vymens Cnijf De Priem, anno 1427; f° 67: Jan Leenhere, anno 1447; f° 177: Wouter Van Lots, anno 1424; f° 136: Goris Mergaerd, anno 1422; f° 139: Cornillis Piper, anno 1426; f° 1O: Meester Jan Soncke, anno 1425.

Een specifieke vorm van uitbesteding vormt deze bij een *ambachtsman*. Het aanleren van een ambacht was één van de plichten die in de houdenisse waren opgenomen. Veelal was bij de uitbesteding bij een ambachtsman kost en inwoon inbegrepen, meestal vervat in de voorwaarden. De uitbesteding bij een ambachtsman van een halve wees verschilde weinig van deze van een volle wees; we behandelen ze verder bij de uitbesteding van wezen bij ambachtsmeesters.

Men kan een sterk onderscheid onderkennen in het beleid van gegoede en minder gegoede weeskinderen. De uitbesteding van het gegoede weeskind kon immers aantrekkelijk gemaakt worden voor vrienden en magen. Voor een gegoede wees spreekt men van een 'gedelegeerde' houdenisse, de langstlevende ouder of de voogden verkeerde(n) dan in een positie waarin hij de voorwaarden van de uitbesteding bepaalde.[56] De uitbesteding van een minder gegoed weeskind, was voor vrienden en magen minder voordelig. Voor een minder gegoede wees, was de houder eerder afhankelijk van de goede wil en de voorwaarden van de persoon die bereid was om het weeskind op te nemen.

Soms sprongen verscheidene familieleden een weeskind te hulp voor de opvang, er werd een onderlinge afspraak gemaakt om de last (van de houdenisse) te verdelen; dikwijls werd dan een beurtrol ingeschakeld. Men kan het vergelijken met de situatie van een volle wees; Maes De Clerc stond aanvankelijk zelf in voor de houdenisse van zijn drie weeskinderen, maar bij zijn overlijden werden ze opgevangen door familieleden. Er werd een beurtrol ingeschakeld, respectievelijk een oom, de stiefvader, een grootvader hielden de weeskinderen elk één of twee jaar.[57]

Vrienden en magen werden anderzijds niet altijd voor de keuze gesteld om een weeskind op zich te nemen. Soms bleek de langstlevende ouder ongeschikt of gewoon niet aanwezig om de houdenisse uit te voeren. Ongeschikt was bv. een langstlevende ouder die '*cranc van zinne*' was en zelf onder curatele stond.

* Het eigenlijk goed van het weeskind aanspreken

Pas in laatste instantie, wanneer geen van voorgaande middelen (nog) mogelijk was, werd aan het wezengoed zelf geraakt. Het erfgoed van Neelkin, één van de weeskinderen van Gheraerd Boons bedroeg 7 lb gr; zijn voogden trekken, met instemming van de schepenen, hiervan 3 lb gr af '*om zekere costen ende scaden die hij ghehadt heift te Denremonde int*

56 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 44-.
57 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 86: anno 1431.

vanghenesse'.[58] Pastine De Clerc, de moeder van de weeskinderen van Jan Lievins, zag zich genoodzaakt een deel van het goed te verkopen: '*den voochden es gheconsentheert te vercoopene de 24 roeden mersch te meere ende der moeder te ghevene over de houdenesse van haren kindren eenen zac coren zo zij eerst moghen ende noch 1 zac binder ougstmaent*'.[59]

De precieze omvang van het gebruik voor de houdenisse, kent men in een eerste optekening bij het opmaken van de staat van goed. Het is pas in een tweede fase, bij een rekening of bij een aanpassing van het goed van het weeskind, dat men eventueel iets kan te weten komen over een bijkomend voordeel. Feit is ook dat een bijkomend voordeel niet steeds expliciet in de bronnen werd opgetekend. Vermoedelijk werd in dat geval een mondelinge overeenkomst gemaakt, die niet in het wezenboek werd opgetekend. In de (twee)jaarlijkse rekeningen zien we dan dat een weeskind plots op de bate van meer middelen of een groter bedrag gehouden werd. Soms werd een reden gegeven voor de uitbreiding van het gebruik, soms ook niet. Veelal werd de houdenisse dan als een last beschouwd. Zo wordt door de schepenen toegestaan dat de langstlevende vader Jan Moyavonts '*omme dat de vader te quaet heift*', ook het kinderdeel van het '*vollene*' toekomt; en dit omwille van zijn zoon die gekwetst is.[60] Gheraerd Ketel hield zijn dochter Grietkin aanvankelijk zonder enige bate, maar '*mids der aermoede van Gheraerd Ketels ende der cranke neringhe die hij heift dat zijn zweer ende hij de twee weezen houden zullen van al hare behouften up de bate van III lb gr*'.[61]

3.4. De plichten van de houder t.o.v. de goederen van het weeskind

Tegenover deze rechten van gebruik, stonden ook een aantal verplichtingen waaraan de houder tegemoet moest komen. Het onderhoud van het patrimonium en de renten of lasten die erop rustten, moesten door de houder met het gebruik van het erfdeel bekostigd worden. De houder moest de goederen op het einde van de houdenisse zonder schulden overlaten.

Wanneer de voogden en de naaste verwanten merkten dat de houder de goederen verzwaarden of verwaarloosden, ... konden deze ingrijpen.

58 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 173: anno 1431.
59 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 124: anno 1437.
60 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 57, anno 1426.
61 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 178: anno 1427.

In dat geval konden ze de houder bij de oppervoogden aanklagen en eisen dat de goederen zouden verkocht of naar waarde geschat worden.[62]

Dat de houder voor deze plicht instond, was toch niet steeds vanzelfsprekend. In de bronnen wordt deze belofte voor sommige weeskinderen expliciet vermeld, vb. bij de weeskinderen van Stevin Quicken, '*de vader hout ook de husinghe van alle costen ende renten*'. Ook het volgende wijst in die richting. Deze kost was niet altijd voor de langstlevende ouder; de weeskinderen van Willem De Meyer moesten zelf voor deze lasten opdraaien, '*de voorseide weezen moeten betalen jaerlix de rente die uute dese goede gaet*'.[63]

4. De opvang van wezen

4.1. De opvang van halve wezen door de langstlevende ouder

De langstlevende ouder, vader of moeder, was verplicht de houdenisse uit te oefenen. Het is zowat een algemene rechtsregel, geldend in Vlaanderen te Gent, Brugge, Ieper.[64] Deze bepaling staat in sommige bronnen uitdrukkelijk bepaald. In de Aalsterse costuimen staat het meer genuanceerd, nu eens luidt het: '*alzoo vaeder ofte moeder lancxstlevend gehouden is zyne kinderen t'onderhouden*'[65] dan weer staat het dat ze geprefereerd worden: '*tot welke administratie midtsgaders onderhoudenisse van de weesen gheprefereert worden den vader ende de moeder voor alle andere vrienden, (alwaert oock zoo dat zylieden herhuden)*'.[66]

Slechts in een beperkt aantal gevallen was de langstlevende ouder expliciet verplicht de houdenisse van zijn weeskind(eren) op te nemen. In het wezenboek lezen we soms dat op basis van de verdeling die gemaakt is, de langstlevende ouder verplicht was om de kinderen te houden. Dit was het geval voor Griele Lippins, de weduwe van Jan De Boc; zij '*moet de kindren houden ende gouverneren toet harer verjaerte*'.[67]

We kunnen echter de houdenisse voor de langstlevende ouder niet zozeer als een verplichting beschouwen, vermits de bronnen tonen dat

62 GILISSEN J., De houdenisse, p. 388- 389.
63 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 68: anno 1431.
64 VAN HOUTTE J., De houdenisse, p. 366- 367.
65 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 100.
66 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 102.
67 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 106: anno 1426.

het niet altijd de langstlevende ouder was die de houdenisse uitoefende. Slechts voor 49,4 % in het geval dat er een langstlevende ouder overbleef, oefende die daadwerkelijk de houdenisse uit. Van dit percentage werd de houdenisse in 52.2% door de langstlevende moeder uitgeoefend; voor de langstlevende vader was dat zo voor 47.8% van de gevallen. Van 35.7% weet men echter niet of de kinderen van één dan van beide ouders verweesd waren, ook over hun houdenisse is weinig geweten.

De uiteindelijke belofte en formule van houdenisse was vaak het resultaat van een proces van onderhandelingen. Afspraken moesten gemaakt worden, en daarbij had de langstlevende ouder het lang niet altijd voor het zeggen. De invloed van vrienden en magen kon zich hier immers laten gelden. Zij wilden de houdenisse met zo weinig middelen gerealiseerd zien, want in tegenstelling tot de langstlevende ouder zelf, waren zij wel erfgerechtigd bij de dood van het weeskind. Het fijne van deze besprekingen en onderhandelingen kunnen we echter uit de akten niet afleiden.

2.2. De opvang van halve en volle wezen

Zoals vermeld kon voor een halve wees iemand anders dan de langstlevende ouder als houder aangesteld worden, het weeskind werd dan uitbesteed. Een halve wees werd vaak door iemand anders gehouden dan de langstlevende ouder. Belangrijk is dat deze uitbesteding vrijwillig gebeurde; de langstlevende ouder nam het initiatief of gaf minstens de toestemming, voor de uitbesteding van zijn/haar weeskind.

Door de aard van de bronnen, kunnen we deze cijfers niet als absoluut beschouwen; van 37,3 % zijn we immers niet op de hoogte door wie de houdenisse van een halve wees werd uitgeoefend. Wat we wel kunnen onthouden is dat niet per definitie de langstlevende ouder de houdenisse uitoefende.

Voor de houdenisse van halve wezen kwamen, net zoals bij de volle wezen, vrienden en magen, ambachtsmeesters en zelfs niet- verwanten of vreemden in aanmerking. Volle weeskinderen waren verstorven van beide ouders, met of zonder een zekere tussentijd tussen het overlijden van beiden. Met als belangrijkste verschilpunt het ontbreken van een langstlevende ouder en het kerngezin. Voor halve wezen had de langstlevende ouder de mogelijkheid een beroep te doen op vrienden en magen om een weeskind uit te besteden, maar bij volle weeskinderen was men verplicht een beroep te doen op het netwerk van sociale relaties

die de ouder(s) tijdens het leven had(den) opgebouwd. Deze kring van relaties moest immers de houdenisse van het weeskind zien te regelen.

a) Vrienden en magen namen het weeskind op

Dezelfde personen van de uitbesteding van halve weeskinderen kwamen in aanmerking voor de houdenisse van volle weeskinderen. Verwanten zoals oudere broers, nonkels, tantes, grootouders, maar ook vreemden, al dan niet aangetrouwde verwanten.[68]

Wat in de akten uit de rechtspraktijk sterk opviel was de verbondenheid van een aantal families. Enkele vaak voorkomende gezinnen en families in het wezenboek waren sterker dan anderen met elkaar verbonden. Leden van een familie met een weeskind waren voogden van een weeskind in een andere familie; leden uit die andere familie waren dan weer voogden van de eerste familie. Zo ontstonden netwerken, banden tussen verscheidene families die minstens een ding gemeen hadden, nl. weeskinderen. Op die manier werden ook de zorgen voor elkaars weeskind en wezengoed gewaarborgd. Sociale netwerken waren in de middeleeuwse steden dan ook zeer belangrijk. H. Bresc stelt dat ze de maatschappij bepaalden en de huishoudens domineerden.[69] Vrienden en magen waren in alle aspecten van het leven van een individu aanwezig.

We constateren dat bij halve wezen vooral de kant van de familie van de overleden ouder als potentiële erfgenamen op het voorplan traden. Zij waren immers erfgerechtigd in het goed achtergelaten door de overleden ouder, evenzo in het goed dat bij het eventuele overlijden van het weeskind vrijkwam. Wanneer beide ouders overleden waren, dan waren de beide zijden erfgerechtigd bij een eventueel overlijden van het weeskind; de strijd was dan gelijk, beide zijden hadden gelijklopende belangen.

De formule van de gedelegeerde houdenisse was voordelig voor de persoon die het weeskind opnam, vermits het daarbij gegoede weeskinderen betrof. De houdenisse van een gegoed weeskind, kon zeer aantrekkelijk zijn door de opbrengst van het wezengoed. Op die manier konden vrienden en magen reeds profiteren van de erfenis, zij het slechts voor de duur van de houdenisse.

De uitbesteding kon echter niet van elk weeskind (financieel) aantrekkelijk gemaakt worden, simpelweg omdat vele minder gegoede

68 De groep van vrienden en magen was geenszins tot de familie beperkt.
69 BRESC H., Stratégies: autorité, entreprise, patrimoine, in: L' Histoire de la famille, p. 418-419.

weeskinderen daar het bezit niet toe hadden. Nochtans werden ook minder gegoede weeskinderen door verwanten opgenomen. De houdenisse werd door de langstlevende ouder als een last ervaren en zoals boven vermeld verkeerde de langstlevende ouder dan niet in de positie om enige voorwaarden te stellen. Het bereidwillige familielid nam het weeskind en het gebruik van zijn bescheiden bezit op, zonder beperkende voorwaarden. Volgens deze vorm van uitbesteding, namen ook grootouders hun kleinkinderen op; bij de gedelegeerde houdenisse duiken ze veel minder op. Dit ondanks het feit dat de kans dat grootouders hun verweesde kleinkinderen grootbrachten vrij gering was, vanwege de kortere gemiddelde levensduur.

Via het systeem van een beurtrol konden vrienden en magen de last van de houdenisse spreiden; de houdenisse van het weeskind werd dan gedeeld door verscheidene personen, twee of meerdere. Dit was het geval voor de weeskinderen van boven vermelde Maes De Clerc, na zijn dood werd hun houdenisse verzekerd door een beurtrolsysteem tussen enkele verwanten.

Soms werden de taken gespreid en stond iemand anders in voor de kleren en de schoenen, of voor het schoolgeld. Zo is beslist dat Lysbet, Jans Pannemaekers vrouw het (bastaard) weeskind van heinric van bailly zal houden ' *II jaere lanc van etene, drinkene, heffen ende legghen, ziec ende ghesont ende ghescoyt maer jan meuleman salt houden van cleedren*'.[70] Ook voor Hannekin, de bastaardwees van Jan Van De Perre, werden de lasten gespreid; hij werd door Jan Coolz, een priester, gehouden van eten, drinken, kleren en schoenen, maar de voogd hield 7 scilde onder hem '*metten welken bate hij de weeze doet gaen ter scole*'.[71]

Nog volgens deze uitbesteding, staan zowel de familieleden van de overleden ouder als de familieleden van de overblijvende ouder in voor het onderhoud van het weeskind. Bij de gedelegeerde houdenisse daarentegen valt op dat vooral de familie van de afgestorven ouder instaat voor de opvang van het weeskind. Logisch want voor die zijde van de familie waren de belangen groter, kwam er sneller zicht op een erfenis. In dit verband kan men de these van A. Burguière en F. Lebrun interpreteren; hoezeer het huwelijk gewenst was, twee families met elkaar verbonden in een huwelijk bleven steeds elkaars opposanten; de

70 SAA, Oud Archief, nr. 1130, f° 13: anno 1417.
71 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 183: anno 1427.

loyaliteit bleef in de eerste plaats uitgaan naar de eigen familie.[72]

Het gebeurde dat weeskinderen in ruil voor de uitbesteding moesten werken. Zo verging het Anne, de dochter van Jan Van Londerzele; haar grootvader nam haar op en onderhield haar van eten, drinken, kleren - linnen en wollen - en schoenen, '*redelic ende tamelic*' '*omme niet anders dan zij haren groothere dienen sal den termin van VI jaeren*'.[73]

Sommige houders beslisten om de houdenisse met minder middelen te volbrengen. Dezelfde formules als voren golden, de houdenisse kon gerealiseerd worden met een forfaitair bedrag of toelage, of met de opbrengst van slechts een deel van het wezengoed. Andere houders gingen een stap verder en beloofden een weeskind op eigen kosten groot te brengen.

Ondanks elk voorbehoud dat we tevoren maakten bij de motieven van de houder, betekent dit evenwel niet dat de bedoelingen van de houder niet oprecht waren of door winstbejag ingegeven waren. Zo zorgde Jan De Clerc, een verwant, voor de houdenisse van de drie volle weeskinderen van Maes De Clerc, na zijn overlijden - hun moeder was reeds overleden - '*omme godswille*'.[74]

b) De combinatie voogd-houder

De voogden konden zelf instaan voor de houdenisse van een volle wees. Dit is geen toeval, de voogden waren immers de dichtste verwanten van beide zijden en kwamen als verwanten ook in aanmerking om de houdenisse uit te oefenen.

De combinatie van voogd en houder door één persoon komt regelmatig voor in de bronnen. Zo' n 35 weeskinderen, een 7.6 % van het totale aantal weeskinderen, worden ook gehouden door hun voogd, d.w.z. dat de houder ook voogd is en geheel hun goed in handen heeft om het te beheren.

In Gent kwam de combinatie van voogd – houdenisse veel meer voor. Daar was het nl. de langstlevende ouder toegestaan om ook voogd te worden, zij het na het verlijden van de staat van goed door een (tijdelijke) deelvoogd. In Aalst kon dit niet.

Belangrijk is wel dat op die manier de twee instellingen gecombineerd werden door één of meerdere voogden, zo hadden ze controle over beide, de houdenisse en de voogdij.

72 BURGUIERE A., LEBRUN F., Les cent et une familles de l'Europe, in : BURGUIERE A., KLAPISCH-ZUBER C., SEGALEN M., ZONABEND F. (eds.), Histoire de la famille, Parijs, 1986, tome 2, p. 90.

73 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 80: anno 1427.

74 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 86: anno 1431.

Net zoals in de gewone omstandigheden beloofde de voogd dan het gehele erfdeel terug te geven of terug te betalen aan de volwassen wees (of aan zijn erfgenamen bij ev. overlijden).

Cool Van Rafflighem zorgde als voogd van het weeskind Grietkin van Jan Van De Perre ook voor de houdenisse van het weeskind.[75] Franque Cobbout, voogd van het weeskind van Ghiselbrecht Philips, '*hout de weeze van etene, drinkene, cledre, scoen up de baete vande gelde*'.[76] In het geval van de weeskinderen van vader Henric Leenhere werden de oudste broers Jan en Gillis wanneer ze ontvoogd werden, tegelijk houders en voogden.[77] Zoals boven vermeld, werden steeds de 'naeste' familieleden verkozen boven verdere familieleden. Eenzelfde overlapping van houdenisse en voogdij zien we ook in de combinatie voogd – ambachtsman, we bespreken ze verder bij de ambachtsmeesters.

c) Ambachtsmeesters stonden in voor het onderhoud en de opleiding van de wezen

Zoals boven vermeld moest een houder ook instaan voor de opleiding van het weeskind. Met het oog daarop werd een weeskind uitbesteed bij een ambachtsman. Op deze manier leerden weeskinderen een ambacht en gingen ze in de leer als wever,bakker,brouwer, pottenbakker, voller, huidevetter, verver, causieder, smid, pelsmaker, schoenmaker, ...

Er was vermoedelijk, opnieuw, een onderscheid in sociale klasse. Het ambacht van de vollers stond bvb. lager op de sociale ladder dan het weversambacht. Mogelijke verschillen zouden eerder te maken hebben met de verschillen en het prestige tussen de verschillende ambachten en dus onrechtstreeks met de sociale status van het weeskind zelf; het spreekt immers vanzelf dat een weeskind uit de lagere sociale klasse geen prestigieus ambacht zal aanleren.

Een ambachtsman stond niet alleen in voor de 'leeringhe' van een weeskind, maar ook voor de houdenisse. Steven, de zoon van Gillis Vanden Boongaerde, werd uitbesteed bij Gillis De Potter, die hem zou houden '*ende gouverneiren van etene, drinkene ende zijn ambacht leren van erdinpotmaker 4 jaere*'.[78] De uitbesteding bij een ambachtsman kon zowat alle elementen van de klassieke houdenisse omvatten. Eigen aan de uitbesteding bij een ambachtsman was uiteraard de vakopleiding. Maar ook hier waren de beloftes over de houdenisse eerder karig.

75 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 148: anno 1420.
76 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 153, anno 1424.
77 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 131, anno 1421.
78 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 139, anno 1423.

De financiële kant van de uitbesteding werd geregeld door een aantal formules. De meest voorkomende was deze waarbij aan de ambachtsmeester een som wezengeld geleend werd die hij vrij kon gebruiken. Tijdens de leertijd hoefde hij er geen intrest op te betalen en met het einde van de uitbesteding moest hij deze som terug overleggen (of van dan af aan intrest betalen, de klassieke manier waarop een som wezengeld werd uitgezet). Deze formule komt neer op een goedkope vorm van commercieel krediet; de ambachtsman kon het geleende wezengeld in zijn bedrijfje investeren. Een andere mogelijkheid was dat de ambachtsman een jaarlijkse toelage, niet terug te betalen, ontving voor de kosten die hij aan het weeskind maakte. Een variant op deze formule is de reductie, de ambachtsman kreeg een reductie op de terugbetaling van het geleende weesgeld; een laatste formule stond aan de ambachtsman het gebruik van de goederen van het weeskind toe.

Naast de financiële inbreng, moest de wees- leerling zich ook fysisch inzetten. Naarmate de opleiding vorderde, moest de wees evolueren tot een echte werkkracht. Gedurende de leertijd werkte de wees voor de ambachtsmeester. In die zin moet men ook de volgende voorwaarde interpreteren die een ambachtsman liet opnemen in de belofte van de uitbesteding. Zo werd Drieskin, het weeskind van Jan Neels, uitbesteed bij de ambachtsman Pieter Lottaert, maar deze liet in de belofte een voorwaarde van zijnentwege opnemen, nl. '*ontliep hi hem so moest hi hem also vele overwarken*'.[79]

De uitbesteding moest een win- win situatie voorstellen; het weeskind leerde een ambacht en werd onderhouden en de ambachtsman had een leerling die hem hielp en bovendien leverde het hem een (tijdelijk) geldelijk voordeel op. Vooral voor de ambachtsman betekende het een voordelige formule, naar wie het weeskind zich diende te schikken; het weeskind betaalde voor zijn opleiding en zijn eigen onderhoud en daarenboven verrichte deze heel wat onbetaalde arbeid. De winsten van het bedrijfje kwamen ten goede van de ambachtsman; het weeskind had hierin geen deel, slechts zelden werd een kleine som uitbetaald.

Dikwijls was die ambachtsman te situeren in de kring van vrienden en magen. Dit werd als een bijzonder handige formule beschouwd; de controle over het weeskind werd immers behouden in de eigen kring van vrienden en magen. Mogelijk werden de voogden, wanneer de wezen oud genoeg waren, gekozen in functie van hun latere plaats in het economisch leven of zoals eerder vermeld, omwille van hun nut en de karweitjes die ze reeds konden opknappen en werden ze

79 SAA, Oud Archief, nr. 1130, f° 13: anno 1417.

al ingecalculeerd als werkkracht. Ze werden besteed bij een voogd, vaak een familielid die hun later een ambacht zal leren. Men treft de combinatie voogd- ambachtsman meermaals aan. Jorijs, het weeskind van Jan Van Binnen, leerde zijn ambacht bij zijn voogd.[80] Jan Mirabel, voogd van de kinderen van Symoen Van Rothem, '*hout de weeze van etene, drinckene, cledre, scoen, linnin, wullin ende leert zijn ambacht van graenwerkene den termin van 3 jaere up de bate van 4lb groten*'.[81] Enige informatie voor de praktische kant van de opleiding in een ambacht, zoals de duur van de leertijd, de bedragen van het leergeld, ... vindt men alweer in het wezenboek. Men moet wel aanmerken dat het ambacht van een wees veelal slechts vermeld wordt in de onkosten van het weeskind. Opnieuw hetzelfde relaas; het was namelijk niet de bedoeling een precies beeld te geven van wat het weeskind juist uitvoerde, maar veeleer om de onkosten in de jaarlijkse rekeningen te verklaren.

Men beschikt over geen enkele informatie wat betreft de leeftijd van weeskinderen die een ambacht aanleren. De leeftijd was dan ook van geen belang, veeleer was de (mogelijke) plaats in het economisch proces van belang. Voor Gent werden al leeftijden van zes jaar geattesteerd. Vermoedelijk kan men ook voor Aalst een dergelijke leeftijd aannemen, vermits in het algemeen wordt aangenomen dat kinderen met rust gelaten werden en voornamelijk konden spelen, tot ze rond de leeftijd van 7 jaar ingeschakeld werden om allerlei klusjes op te knappen (binnen- en buitenshuis).[82]

De leertijd of de periode waarin een weeskind een ambacht leerde, varieerde. De duur van de leertijd was ongetwijfeld afhankelijk van het soort ambacht. Dit kan gaan van één jaar, voor de meer eenvoudige ambachten zoals bvb '*het backene*', tot zo'n vijf jaar voor de meer complexe ambachtsvormen zoals 'pelsemakene'. Niet alleen de aard van het ambacht speelde een rol, maar ook de afkomst van het kind was zeer belangrijk. Het kind van een vrij meester van het ambacht had bv. een streepje voor.

We hebben reeds een overzicht over de verschillende formules van de financiering van de uitbesteding, maar over welke bedragen gaat het hier? Wat was de kost van een uitbesteding en het leergeld? Gillis De Potter, ambachtsman, leerde het weeskind Steven Vanden Boongaerde '*erdin potten*' maken, voor een leergeld van 20s groten; hiermee

80 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 74: anno 1436.
81 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 94, anno 1430.
82 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 71.

voorzag hij daarenboven in het onderhoud van de wees.[83] De wees van Pieter Ysplaix leerde '*wulleweven*' met 24s gro die hij leende.[84] Het bedrag varieerde naar gelang het ambacht, maar een algemene tendens schommelt rond 20s groten.

Het kwam voor dat een wees zijn ambacht niet in Aalst aanleerde, maar naar een andere stad trok. Een wees van Jan Dolaechs leert '*scoenmaken*' in Doornik[85]. Maertin, het weeskind van Jan Ghisels, leerde '*brauwen*' te Gent.[86] Vaak kopen ze dan hun ambacht en ook het poorterschap van de stad waarin ze het ambacht uitoefenen. Jorijs Clauwaerts kocht zijn ambacht en meteen ook het poorterschap van de stad Brugge; '*binnen dese jare der zelve weeze ghecocht zijn ambocht ende poorterie te Brugghe*'.[87] In hoeverre met zo'n uitbesteding de sociale relaties tussen vrienden en magen werden aangehaald is een andere vraag. Of was het omgekeerd en vormde het familielid - ambachtsman in een andere stad net de reden voor de uitbesteding in een andere stad?

Het fenomeen van het weglopen werd ook in Gent geattesteerd. Dergelijke bepalingen i.v.m. het weglopen van het weeskind kwam in de voorwaarden van een belofte tot uitbesteding bij een ambachtsman dikwijls voor. Het is mogelijk dat met weg te lopen, weeskinderen uiting gaven aan een sociaal protest, een opstand tegen de sociale immobiliteit, de verstarring, de hiërarchische indeling van de ambachten en hun sociale leefwereld.

In deze beloftes werd evenwel het financiële aspect niet geregeld, althans voor Aalst. Mogelijk veranderde er niets aan de financiële voorwaarden maar evenwel kon het dat een ambachtsmeester geldelijke compensaties afdwong. In Gent kon men dit vaststellen; de ambachtsman verkreeg een financieel voordeel, zijnde een reductie op het terug te betalen weesgeld, een uitstel van terugbetaling. Hoewel het weglopen streng werd aangepakt, hoefde dit niet het einde te betekenen van de opleiding. Het weeskind moest dan, wanneer het terugkwam de verloren tijd inhalen. Dit was zowat de laatste kans voor het weeskind dat zonder geldige reden wegliep; bij geen enkele andere ambachtsman werd in Gent nog een weggelopen leerling aanvaard.[88] Een weggelopen leerling kon echter wel nog in een andere stad aan de slag.

De uitbesteding bij een ambachtsman betekende voor het weeskind

83 SAA, Oud Archief, nr 1673, f° 139: anno 1423.
84 SAA, Oud Archief, nr 1673, f° 183, anno 1439.
85 SAA, Oud Archief, nr 1673, f° 75, anno 1430.
86 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 133, anno 1420.
87 SAA, Oud Archief, nr 1673 f° 115, anno 1444.
88 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 90- 91.

in de eerste plaats het aanleren van een ambacht, maar daar kwamen heel wat meer aspecten bij kijken. Het weeskind moet gedurende de periode van zijn '*leeringhe*' de nodige discipline aan de dag leggen. Het weeskind werd ingeschikt in de hiërarchie van het ambacht en was een zekere loyaliteit aan zijn meester verschuldigd.

Sommige weeskinderen leerden meer dan één beroep aan. Drieskin Neelz leerde een eerste ambacht gedurende drie jaar en nadien leerde hij een tweede ambacht, het weven.[89] Ook Gillekin Craeys leerde twee ambachten aan: '*tambacht van erdin potmakene*' en later leerde hij zijn ambacht van de '*weverie*'.[90] Naar de reden hiervan heeft men het raden. Het was vermoedelijk geen bezigheidstherapie. Was het misschien om het bedrijfje uit te breiden? Of lag het ambacht hem niet zodat het weeskind een bijkomende opleiding kon volgen? In Gent hielden de schepenen - zij beslisten immers mede over de toekomst van het weeskind - rekening met het feit of het weeskind het ambacht genegen was.[91]

Wat betreft het verdere verloop van de carrière van een weeskind, beschikken we slechts over enkele gegevens. Gezien de evolutie in een loopbaan in de ambachtswereld, is dit vrij eenvoudig te verklaren. Wanneer weeskinderen een ambacht aanleren, zijn ze al vrij autonoom en naargelang het soort ambacht, in staat om op eigen benen te staan.

In die mate dat de schepenen bevolen hadden de voogden van Gillekin Haven, de wees geen geld meer te geven, noch er kosten aan te besteden, '*ghemerct dat hij zijn ambacht wel can ende hem daer mede wel regeren mach*'.[92]

d) Niet-verwante particulieren nemen de wezen op

Ook niet- verwanten waren kandidaten om de houdenisse van een weeskind op te nemen. Hierbij kwamen meestal andere motieven naar voren. Een schuldenaar kon zich van zijn schulden verlossen door een weeskind '*costeloos*' op te nemen; er werd dan een regeling getroffen waarbij het verschuldigde bedrag omgerekend werd in een termijn van houdenisse. Onmiskenbaar speelde hier het materieel- financieel motief.

Een andere mogelijkheid was een weeskind uit te besteden naar een andere stad. Eén van de weeskinderen van Jan Dolaechs '*lach te*

89 SAA, Oud Archief, nr. 1130, f° 13: anno 1417; nr 1673, f° 134: anno 1420.
90 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 137: anno 1420 en 1424.
91 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 92.
92 SAA, Oud Archief, nr 1673, f° 119: anno 1433.

Dornike'.[93] Dit kon gedaan worden omwille van professionele redenen, of ook om de Franse taal te leren. Maar ook hieromtrent hebben we zelden details; dikwijls werden deze gegevens slechts in het wezenboek opgenomen om de kosten te verklaren.

Maar soms gebeurde het dat de voogden na verloop van tijd niet meer wisten waar een weeskind uithing; in de bronnen staat dan niet meer dan dat een weeskind al jaren in het buitenland verblijft. Zo zijn zelfs de verwanten en voogden niet meer op de hoogte van Cornin, het weeskind van Jan Van Hekelghem; '*de weese es uten lande XIIII jaere ende tijts meer*'.[94] Niettegenstaande dat de wees afwezig was, moest toch een regeling getroffen worden i.v.m. het bezit dat hij achtergelaten had. De meeste costuimen stelden een termijn van zeven jaar voorop; na die zeven jaar kon een regeling getroffen worden voor de goederen van de vermiste poorter. De goederen mochten niet vervreemd worden, het betrof immers steeds een voorlopige regeling.

2.3. Motieven voor houders van volle wezen

a) Affectieve en materiële motieven

Om de motieven voor de houdenisse van volle wezen te achterhalen, gaat men uit van enkele geschetste situaties. Men vertrekt van de houdenisse van een neefje, opgenomen door de oom. De relaties tussen de twee kunnen, heel extreem, gaan van een louter materiële schuldaflossing tot een geheel onbaatzuchtige houdenisse.

Een mogelijk aspect van affectieve motivatie in deze relatie, ligt vervat in de bloedband of de verwantschap. De oom trekt zich het lot van zijn neefje- weeskind aan. Een gevoel van medelijden met het weeskind, dat verweesd achterbleef, was niet abnormaal. S. Shahar legde in zijn werk de nadruk op de emotionele betekenis van het wezenbestaan, zijnde een algemeen gevoel van medelijden t.a.v. weeskinderen.[95] Een oom is immers niet verplicht het weeskind op te nemen, het gebeurt vrijwillig (tenzij er niemand anders overblijft). Vooral grootouders nemen hun kleinkinderen gewillig en zonder al te veel eisen op. Een ander aspect kan echter deze affectieve motivatie tegenspreken. Wanneer de oom erfgenaam is van het kind, heeft hij er alle belang bij om de controle te nemen over het weeskind en zijn bezit. Maar dit hoeft niet steeds zo te

93 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 75: anno 1430.
94 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 156: postquam anno 1437.
95 SHAHAR S., Childhood in the Middle Ages, London, Routledge, 1990, p. 155- 157.

zijn; twee elementen vormen er een voorlopige regeling.[96]

Ten eerste is in een kroostrijk gezin de kans veel kleiner dat de oom als erfgenaam erft want eerst alle kinderen moeten overleden zijn vooraleer de oom erft[97]; en ten tweede kan dit element vaak worden tegengesproken met het feit dat de oom zijn neefje slechts met een deel van de opbrengst van zijn goed houdt. De oom is er dan niet op uit om de opbrengst van het bezit te verwerven. Naast de verwantschap kan ook de belofte tot houdenisse zelf op affectie t.a.v. het weeskind wijzen. Het spreekt vanzelf dat een uitgebreide belofte met inbegrip van de bepaling om de wees te voorzien van eten en drinken, kleren en schoenen en het te verzorgen ziek en gezond, schoolgaand, een ambacht doen leren, gebeden doen leren, ...dit alles redelijk en tamelijk, meer getuigt van een goede wil jegens het neefje- weeskind dan een sobere belofte van eten en drinken. Bij een sobere belofte tot houdenisse behoren de meeste van deze elementen tot de verantwoordelijkheid van de voogden van het kind. Bij deze laatste belofte kunnen wel materiële motieven meespelen of zelfs overheersen. Een intrestloze lening is dan interessanter dan een jaarlijkse, veel geringere toelage. Met een intrestloze lening kan de houder doen wat hij wil; hij wordt weliswaar geacht het geld zo uit te zetten of te beleggen dat hij met die opbrengst het kind kan houden, maar hij kan er evenwel enige financiële regelingen mee treffen bv. voor zijn eigen zaak Naarmate de oom dus in een sterke onderhandelingspositie verkeert, kan hij een voor hem gunstige regeling afdwingen.

Een ander aspect dat meespeelt, is de potentie als arbeidskracht. De welwillendheid en de ijver om voor de houdenisse van een weeskind te zorgen, kon ook te maken hebben met de eventuele arbeid die het weeskind zou kunnen verrichten. Het is wel belangrijk een grens te trekken tussen weeskinderen die voor hun arbeid niet betaald werden en weeskinderen die een loon ontvingen. Spijtig genoeg licht het wezenboek ons enkel in over de geleverde prestaties van weeskinderen die effectief vergoed werden. Hun loon werd dan bij het wezengoed gevoegd of voor het weeskind zelf behouden. Weeskinderen die niet betaald werden, staan niet als arbeidskracht in het wezenboek vermeld - tenzij dit als voorwaarde in de belofte van houdenisse werd opgenomen. Deze weeskinderen hadden waarschijnlijk geen stem of mogelijkheden om een loon te eisen. Geen enkele regeling trok een grens tussen de twee prestaties. Slechts enkele regelingen bepalen de verhoudingen tussen werk en houdenisse. We vermelden de belofte van houdenisse

96 GODDING Ph., Le droit privé, p. 89- 90.
97 Kinderen erven eerst van elkaar, pas daarna komen andere erfgenamen aan bod.

van Stacin Taelmans voor zijn weeskinderen. Hij liet opnemen dat hij zijn kinderen zou houden '*up de bate van III lb XII s gro van etene, drinkene, cledre, scoen, linnin, wullin III jaere lanc, in deser conditie dat de kindren ende weezen haren vader willen dienen ende waerken so zij tote daghe van heden ghedaen hebben*'.[98] Maar er was een rem ingesteld om deze zichzelf betalende arbeid tegen te gaan; de duur van de houdenisse was nl. vaak beperkt en dit net om tegen te gaan dat de opbrengst van zijn goed nog zou gebruikt worden voor zijn onderhoud terwijl de wees al zijn kost waard was.

Bovenstaande schets is wellicht een vereenvoudiging van de motieven. Vaak speelt er een mix van verscheidene motieven en overwegingen. Naargelang de situatie speelden financiële, economische en/of affectieve motieven.

Voor niet-verwanten was de situatie eenvoudiger; meestal overheersten dan de materiële motieven. Voordelen waren de opbrengst van het wezengoed waarvan men kon genieten, een goedkoop krediet in het geval van een lening, en de (goedkope) arbeidskracht. De beloftes van deze groep werden vrij sober gehouden.

Een speciale groep vormden uiteraard de ambachtsmeesters; hun belangen en motieven waren dubbel. De arbeidskracht van de leerling die toenam naarmate zijn opleiding vorderde en het onderhouds- en leergeld dat hij ontving.

b) Het veilig bewaren van huwbare weesmeisjes

Naast materiële en affectieve motieven was er nog een andere factor die speelde, nl. het bewaren van een huwbaar weesmeisje. Deze huwbare weesmeisjes vormen een categorie apart. Anders dan de gewone weesmeisjes, leerden zij geen beroep aan om later in hun onderhoud te voorzien. Tot aan het einde van de houdenisse - voor deze categorie wil dit zeggen, tot aan het huwelijk en niet tot het moment dat ze in hun eigen onderhoud konden voorzien - werden ze onderhouden met de opbrengst van hun goed, nadien werden ze afhankelijk van hun echtgenoot. Het spreekt vanzelf dat het hier gaat om de meer gegoede poorterskinderen, die iets te bieden hadden. Hun houdenisse betrof een extra dimensie wanneer ze de huwbare leeftijd bereikten. Het was op dat moment van belang te waken over het meisje en haar goed en haar te behoeden voor een huwelijk dat als niet passend werd ervaren.[99]

Zo'n huwelijk vormde ernstige problemen voor de familie; ze konden

98 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 76: anno 1428.
99 DANNEEL, M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 112- 130.

niet terecht bij de schepenen want voor alles wat met het huwelijk te maken had, was men aangewezen op de Kerk. En de Kerk had het niet begrepen op de bescherming van de familiale belangen. Ze beschouwde het huwelijk als een persoonlijke zaak waarbij de wilsuiting van beide betrokkenen voldoende was voor de geldigheid van het huwelijk. Van belang is dat er geen onderscheid gemaakt werd tussen meisjes waarvan de ouders nog in leven waren en weesmeisjes; de inspraak van de vrienden en magen stond gelijk aan de inspraak van de ouders.

De zorgvuldige bewaring van een weesmeisje bracht de vrienden en magen uiteraard voordelen op. De bewaring liet toe zelf, in overleg, een gepaste huwelijkskandidaat uit te kiezen. Idealiter was die kandidaat gegoed of niet onbemiddeld, leek hij in staat tot een goed beheer (geen verkwisting, verspilling enz.) van de goederen van zijn (toekomstige) vrouw en was het een relatie die toeliet om sociale banden te smeden of te versterken. Maar de motieven voor vrienden en magen waren ook enigzins materieel. Een goede huwelijkskandidaat kon ook voor hen van belang zijn. Wanneer het weesmeisje nog geen kinderen had in een gunstig huwelijk en stierf, waren vrienden en magen nog steeds erfgenamen en kregen ze zo recht op alle eigen goederen van het weesmeisje plus de helft van alle gemeenschappelijke goederen. Kortom, de vrienden en magen hadden er alle belang bij een gunstige huwelijkskandidaat te kiezen. Wanneer een weesmeisje huwde verloren vrienden en magen immers de directe controle over het meisje en lag de controle in de handen van de echtgenoot. Met een gunstige kandidaat konden de vrienden en magen wel nog onrechtstreeks een zekere invloed uitoefenen. Dit wil echter niet zeggen dat de verscheidene vrienden en magen steeds één en hetzelfde belang hadden. Vaak genoeg vormden huwelijkskandidaten van beide zijden van de familie de inzet bij uitstek in de strijd.

Wat maakte de bewaring van huwbare weesmeisjes nu zo belangrijk en wat maakte hen zo gegeerd? De verklaring ligt bij het erfrecht; de kandidaten voor een huwelijk met een weesmeisje waren bijna perfect op de hoogte van wat hun bezit inhield. Dit was een enorm voordeel want de kandidaten van meisjes die nog onder de hoede van hun ouders leefden, wisten dat niet, of slechts bij benadering. Het meebrengen van een vaststaand patrimonium (door het weeskind) was voor de huwelijkskandidaten een aanlokkelijke voorwaarde.

5. Een opvangnet

Was er een opvangnet voor handen voor arme weeskinderen wanneer die niet volgens de voorgaande formules kon geholpen worden? In Aalst werd pas vrij laat een weeshuis opgericht; eerst een meisjesweeshuis in het begin van de 18de eeuw en iets later een jongensweeshuis. In de late Middeleeuwen was er dus nog geen weeshuis voorzien als opvangnet voor de arme kinderen. En dit in tegenstelling tot andere grotere steden zoals Firenze, Parijs, Chartres, Gent alweer en verscheidene Noordelijke Nederlandse steden zoals Leiden, Den Haag. In deze steden werd in het weeshuis gezorgd voor de arme weeskinderen waarnaar geen vrienden of magen omkeken. Opmerkelijk is dat het onderhoud van de kinderen werd aangeduid met de term houdenisse. Een essentieel verschil is de mijlenverre afstand tussen de weeskinderen van het weeshuis en de weeskinderen die in de wezenboeken geregistreerd stonden. De eersten hebben geen bezittingen en geen vrienden en magen en hebben niets te maken met de weeskinderen in de wezenregisters die dit wel hebben. Men mag de twee instellingen dan ook niet bestempelen als uitingen van één en hetzelfde sociaal gevoel.[100]

In Oudenaarde kwamen volle wezen die geen vrienden en magen hadden of het hen alleszins niet aantrokken - omwille van de geringe, niet-aantrekkelijke bezittingen van het weeskind - ten laste van de armendis.[101]

Voor Aalst was er een gelijkaardige oplossing. Weeskinderen konden niet terecht bij de Heilige Geesttafel, maar vermoedelijk was er een ander vangnet waar ze terecht konden, het hospitaal. Het Onze-Lieve- Vrouw hospitaal werd reeds in de bronnen geattesteerd in 1236 en was opgericht om met de steun van gelovigen hulpbehoevenden te verzorgen. In eerste instantie bood het hospitaal vooral onderdak aan pelgrims en arme reizigers maar in de loop van de Middeleeuwen werd er ook onderdak en basisverzorging verleend aan tijdelijke zieken en aan stedelingen die door ouderdom, gebrekkigheid of armoede waren getroffen.[102] Zodoende is het moeilijker te achterhalen in hoe verre de opvang door het hospitaal als een uitzondering dan wel als een frequente oplossing voor arme weeskinderen mag gezien worden.

Vermoedelijk kunnen we het niet als een structurele oplossing beschouwen; we attesteren slechts één weeskind dat werd opgenomen in het hospitaal. Met de opname van een weeskind kreeg het hospitaal

100 DANNEEL, M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 99.
101 CASTELAIN R., Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500- 1800), Oudenaarde, 1979, p. 79.
102 MOENS J., Armen en zieken, in: Waar is de tijd - 1000 jaar, Aalst, 2005, 14, 24 p.

wel het beleid van het weeskind onder zich, schepenen en voogden hadden hierna niets meer te zeggen; mogelijk betrof het slechts een tijdelijke toestand want men leest dat enige jaren later het weeskind ontvoogd en gehuwd is.

Wat er ook van zij, Hannekin, het weeskind van Willem Meyer, werd opgenomen in het hospitaal; '*bi den recoorde van scepenen so es Daniel Hemelric verdreghen ende ontsleghen vande voorseide vooghdie onvermids dat mijn vrouwe vanden hospitale de mamanche vande voorseide weeze in ontfane ende uutgevene aen nam voor scepenen*'.[103] Het feit dat de voogd ontslaan werd uit zijn functie en dat de '*mamanche*' niet meer bij hem maar bij het hospitaal lag, toont dat het hier niet enkel om een opname o.w.v. ziekte gaat.

6. Borgstelling

De houder was verplicht voor de houdenisse borg te stellen. Niet alleen de langstlevende ouder als houder maar ook andere personen die een weeskind opvingen, moesten een borg stellen voor het goed van de minderjarige kinderen waarvan de houder de opbrengst had. Een borg moest voldoen aan twee voorwaarden; een borg moest '*souffisant*' zijn, d.w.z. hij moest over voldoende middelen beschikken, en hij moest zijn '*bedwinghelijc der stede van Aelst*', d.w.z. dat hij poorter moest zijn van Aalst.

In de bronnen ziet men even vaak dat deze vorm van borgstelling vervangen werd door de pandsteling van onroerende goederen, of door een combinaie van de twee '*up hem ende up al tsine*'. Of ook: '*ende waere ghebrec an den voorseide Pieter (Lottaert, van het weeskind van Jan Neels) daer af es borghe Jan Cluisman ende daer vooren heeft de voorseide Pieter sine stede in handen gheset*'.[104]

7. Sterftebepaling bij de dood van het weeskind

In sommige beloftes van houdenisse werd een clausule opgenomen die bepaalde wat er zou gebeuren in het geval dat het weeskind zou overlijden. Telkens heeft zo'n bepaling betrekking op wat met het goed van het weeskind zou gebeuren. Mogelijk ging het dan telkens om zeer

103 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 132: anno 1421.
104 SAA, Oud Archief, nr. 1130, f° 13.

jonge kinderen, op een zeer kwetsbare leeftijd.

We weten dat 31 weeskinderen, 6.7% van het totale aantal weeskinderen, overleden terwijl ze nog onder voogdij stonden. Dit is alweer een minimumwaarde; we hebben immers geen zekerheid over de wezen die niet expliciet ontvoogd werden.

Weeskinderen ontlenen hun staat aan de dood en worden er dagelijks mee geconfronteerd. Oorlog, ziektes, ... worden indirect ook in de bronnen weerspiegeld; de voogden van de twee weeskinderen van Jan Leenheeren geraken niet aan de bate of aan het proffijt van het weeskind '*mids dorloghe ende dat tgoed zeere verdriescht lach*'.[105] Demografische gegevens vormen voor de Middeleeuwen een zeldzaam gegeven, zo ook voor de kindersterfte.

Wanneer een bepaling in de houdenisse werd opgenomen i.v.m. een eventueel overlijden van het weeskind, werd vaak een compensatie voor de houder voorzien. De houder mocht dan een deel van de opbrengst waarvan het weeskind gehouden werd, voor zich houden.

Wanneer Joorkin, het weeskind van Jan Marrien en Katheline Bijls zou sterven binnen de zes jaar '*so sal de voorseide wedewe hebben vande voorseide somme XX s gro over haer houdenesse ende tsurplus overgheven*'.[106] In de houdenisse door de weduwe van Gillis Bijls, werd bepaald dat wanneer één van de twee weeskinderen zou overlijden, de weduwe het geld mocht houden, maar dat wanneer de twee kinderen zouden overlijden, ze het geld moest overbrengen aan de voogden[107]. Het was nl. pas met de dood van alletwee de kinderen dat er een reël uitzicht was op de erfenis voor de vrienden en magen. Bij een eventueel overlijden van het weeskind van Aernoud Crauwels werd bepaald dat zijn tante, die de houdenisse op zich had genomen, het surplus op de bate mocht behouden: '*ende sterft tkind so heifse dach III jaere naer der doot vande kinde tgelt over te legghen den voogden ende datter meer es dan XXV scilde dat sal Bate bliven houdende te baten vande weeze naer costume vande stede*'.[108]

8. Verschillen in economische integratie

We zagen reeds dat via de uitbesteding en opleiding bij ambachtsmeesters

105 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 69: anno 1456; met die oorlog werd waarschijnlijk de slag bij Gavere bedoeld.
106 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 172, anno 1424.
107 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 74, anno 1428.
108 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144: anno 1421.

het voor weeskinderen mogelijk was om een volwaardige plaats in het economisch leven in te nemen. Net als andere kinderen konden ze door het doorlopen van verscheidene fases het van leerling over gezel tot meester schoppen.

Verscheidene gevallen in Aalst tonen dat weeskinderen gewoon werden ingeschakeld in het economisch leven. Pieterkin volgde zijn vader Jan Boudin op en leerde eveneens huidevetten; 'so blijft dese weesegoed weerd 6lb 11s 4d groten ende dit ghelt heift Pieterkin de weese voorseide onder hem ende doeter mede tambacht van huidevettene te Morsele tlanternemaekers daer zijn vader gheweist heift'.[109]

Deze instap verliep evenwel vlotter wanneer de vader nog leefde, de weeskinderen namen vaak zijn plaats in of namen een deel van zijn werk over. Neelkin, een van de drie weeskinderen van Jacop Van De Neste Lievins, hield zelf 27 schapen in de kudde van zijn vader[110]. Jan Van Londerzele f Martins 'zoon Riquaerd doet zijn vaders werk; 'Riquaerd zal vader zijn werc doen VI jaere lanc'.

In Brugge waren er wel restricties voor weeskinderen in het economisch proces wat betreft de handel. Men mocht bvb. geen handel drijven met weeskinderen[111]. Enige restricities werden ook in de costuimen van Aalst opgetekend. De aangegane contracten of afspraken konden, indien de voogden dat wensten of nodig achtten, ontbonden worden. In de costuimen van 1618 werden reeds eenige bepalingen opgenomen: '*Gheene weesen en vermoghen (...) noch verbindene in eenighe contracten, sonder voorgaende authoriteyt vande voochden*'.[112] De vraag rijst of deze regel reeds in de vijftiende eeuw in gebruik was. Wanneer hij met de voeten getreden zou geweest zijn, vonden we alleszins geen sporen van problemen met dergelijke afspraken.

9. De kwijtschelding van langstlevende ouder

Wanneer de verdeling van het ouderlijk goed - en daarmee ook de bepaling van het wezendeel - achter de rug was en er geen discussie meer was over die verdeling, bekwam de langstlevende ouder een kwijtschelding. Die hield in dat men niets meer kon eisen t.a.v. de langstlevende ouder over de verdeling van het goed van de overleden

109 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 154: anno 1428.
110 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 152, anno 1427.
111 In hoeverre dit in de praktijk werd nageleefd is een andere vraag. Er werden immers heel wat hallegeboden opnieuw uitgevaardigd om op deze regel te hameren.
112 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 104.

ouder.

De kwijtschelding van de weduwe of weduwnaar gebeurde door de voogden in naam van de weeskinderen. Kateline, de weduwe van Adaem Motten werd door de voogden van haar weeskinderen kwijt gescholden; 'ende hebben de voorseide wedewe ende de vooghde in de name vande voorseide III weesen quite ghescolden deen den andren van al den goede, deele ende versterften bleven naer der doot van Adaem'.[113]

10. Hertrouwen van langstlevende ouder

Enige informatie m.b.t. het hertrouwen van de langstlevende ouder is vaak moeilijk te achterhalen. Niet voor Aalst, zo blijkt; zowel in de normatieve als in de bronnen uit de praktijk zijn bepalingen i.v.m. een eventueel tweede of zelfs derde huwelijk opgenomen. In de stadsordonnantie van 1426 wordt het de langstlevende ouder verboden te hertrouwen totdat men de kwijtschelding bekomen heeft van de verdeling van de goederen voor de wees/wezen. '*Item so en zullen vader noch moeder die weezen hebben niet moghen trecken te huwelike het en zij dat se ghenouch ghedaen hebben haren weeze ende wettelike quitsceldinghe hebben vanden voochden up de boete van II lb XXs*'.[114]

Voor het beleid van de weeskinderen maakte het alleszins geen danig groot verschil. Het hertrouwen sloot, op de vereiste van kwijtschelding na, de langstlevende ouder dus niet uit van de houdenisse. Dat is ook wat men later in de Aalsterse costuimen kan lezen, '*midtsgaders onderhoudenisse van de weesen gheprefereert worden den vader ende moeder voor alle andere vrienden, alwaert oock zoo dat zylieden herhuden...*'.[115] Net zoals voor het huwelijk van een weeskind zelf, moesten de voogden, vrienden en magen zich akkoord verklaren met het huwelijk van de weduwe of weduwnaar. Of hingen er voorwaarden aan vast, die eigenlijk op het zelfde neerkwamen: nl. een voorwaarde die stelt dat de ouder een kwijtschelding moet bekomen hebben voor de verdeling van het goed.

Bij een eventueel huwelijk van Jan Van Londerzele f. Martins, werd met zijn kinderen rekening gehouden: '*ende trect de vader thuwelike binnen de VI jaere ende zulc een wijf hadde datter de weeze een of meer*

113 SAA, Oud Archief, nr. 1134, f° 33: anno 1424.
114 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
115 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubrica XVIII, 10, p. 102.

niet mede ghewonnen consten so moet hij tgelt overlegghen van alse velen alser dan van hem trecken eist een of alle'.[116]

11. Einde van de houdenisse

Vaak werd de houdenisse op voorhand bepaald voor een aantal jaar met een vaste begin- en einddatum. Na deze vooropgestelde periode kon evenwel de houdenisse nog een poos verlengd worden. Er kon dan beslist worden om het weeskind bvb. nog een jaar extra te houden. Maar even vaak beloofde de houder het weeskind te zullen houden '*toter vuljaerte*'.[117] Op deze 'vuljaerte' stond echter geen leeftijd. Het einde van de houdenisse - ook de voogdij - was geen zaak van meerderjarigheid, deze was voor de 15de eeuw nog lang niet aan de orde. De leeftijd voor het beëindigen van de houdenisse was dan ook zeer subjectief en persoonlijk; met het einde van de houdenisse, moest het weeskind in staat zijn in zijn/haar eigen onderhoud te kunnen voorzien, zijn/haar eigen kost te verdienen. Met het oog daarop schreef men de formule '*toot dier tijt dat se groot ghenouch zijn zullen haer selfs broot ende cost te winnene*'[118] of '*toter tijd dat verjaerd es ende vroet genouch zijn goed te bestierne*'[119]. Iets ruimer was de formule '*also langhe alse haer ghelieven sal*'[120], de ontvoogding van het weeskind was dan willekeuriger, de voogden hadden op die manier de keuze om de voogdij te beëindigen op een tijdstip dat voor hen voordelig was. Het was dikwijls een zaak van overeenkomst met de voogden. Het einde van de houdenisse was ook voor de houder, zeer betekenisvol. Hiermee kwam een einde aan een zware last, ofwel kwam er een eind aan een voor de houder voordelige houdenisse.

Het einde van deze vormen van houdenisse, met een onbepaalde eindtermijn, viel steeds samen met het einde van de voogdij. De houdenisse werd beëindigd door het huwelijk, de uitbroding en de aanname van een religieuze staat. Deze redenen van ontvoogding bespreken we verder bij de ontvoogding.

De houdenisse kon op een aantal manieren beëindigd worden. Gilissen vermeldt dat de houdenisse kon eindigen wanneer de houder overleed. Men zal deze regel echter niet toegepast zien - of tenzij het

116 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 80: anno 1426.
117 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 97: anno 1416.
118 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 49: anno 1433.
119 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 145: anno 1421.
120 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144: anno 1421.

weeskind bij het overlijden van de houder bekwaam geacht werd. Dit was niet noodzakelijk het geval; bij het overlijden van een houder hoefde geen einde aan de houdenisse gesteld worden, vermits een nieuwe houder kon aangewezen worden.[121] We vinden hier echter geen concrete sporen van terug in de bronnen, maar vermoedelijk ging het weeskind bij het overlijden van een houder over naar een nieuwe, andere houder. In de rekeningen van de voogden kunnen we dan zien dat in een bepaald jaar een andere houder genoemd werd. Soms werd zelfs helemaal niet opgetekend of de houdenisse nog door iemand anders werd opgenomen.

De houdenisse van een houder kon ook aflopen bij een slecht beleid. In deze laatste twee gevallen eindigde de houdenisse dus niet, ze werd enkel door een andere houder uitgeoefend.

We constateren dat met het einde van de houdenisse, niet automatisch het einde van de voogdij bedoeld werd. Het einde van de houdenisse en de voogdij van een weeskind liep niet steeds tegelijk af. De houdenisse kon reeds vroeger beëindigd worden dan de voogdij. Het werd niet steeds nodig geacht dat een weeskind tot zijn ontvoogding gehouden werd. Een weeskind kon immers al uit de houdenisse ontslaan zijn, omdat deze niet meer nodig was wanneer het weeskind voor het eigen onderhoud kon zorgen maar het eigen goed nog niet mocht besturen.

Het einde ervan is echter moeilijk in de bronnen waar te nemen, vermits dit niet uitdrukkelijk vermeld werd. Enkel indirect vindt men aanwijzingen. Zo gaf Jan De Crooc aan het '*meyskine*' van Diederic Baldin 20s groten '*over haren dienst*'.[122] Dit weesmeisje werd vermoedelijk niet meer gehouden, want ze verdiende haar eigen brood, maar ze was nog niet '*vroed ghenough thaere te regierne*' en zodoende ontvoogd te worden. Vandaar dat ze enkel nog o.w.v. de voogdij in het wezenboek opgetekend stond.

Besluit

De houdenisse regelde het onderhoud en de opvoeding van de wezen. De beloften van de houders lichten ons in wat ze voor een weeskind specifiek inhielden. De houders hadden rechten en plichten zowel t.a.v. de wees zelf als t.a.v. het wezengoed.

We onderscheiden voornamelijk twee soorten houdenisse; de

121 GILISSEN J., De houdenisse, p. 394.
122 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 88: anno 1433.

aantrekkelijke formule van de gedelegeerde houdenisse en de houdenisse die heel wat minder voordelen opleverde en soms zelfs als een last beschouwd werd. Verscheidene personen kwamen voor de houdenisse in aanmerking. Voor halve wezen was dit in de eerste plaats de langstlevende ouder, deze oefende met het overlijden van zijn partner niet meer de ouderlijke macht maar de houdenisse uit over het weeskind. Het hertrouwen van de langstlevende ouder had, mits een kwijtschelding van de voogden, geen invloed op de houdenisse. De houdenisse was voor de langstlevende ouder niet altijd gemakkelijk te realiseren met de opbrengst van een beperkt wezengoed. De schepenen voorzagen echter in een paar hulpmiddelen zoals gunstige terugbetalingsvoorwaarden, een optie op de toekomstige groei en wezenbezit zelf aanspreken. De langstlevende ouder kon ook een beroep doen op vrienden en magen, zij konden ofwel delen in de last of zelf een weeskind opnemen. Het weeskind kon ook uitbesteed worden bij een ambachtsmeester; een weeskind werd bij hem onderhouden en volgde tegelijk een opleiding. Volle wezen waren voor hun houdenisse volledig afhankelijk van de goede wil van de vrienden en magen, hoewel met aantrekkelijke voorwaarden ook hun houdenisse versierd werd. Ze konden net als halve wezen ook bij een ambachtsman en zelfs bij vreemden uitbesteed worden.

Het einde van de houdenisse kon gelijktijdig aflopen met de voogdij. Dit was het geval bij een huwelijk, door uitbroding of door de aanname van een religieuze staat. De houdenisse kon ook vroeger dan de voogdij beëindigd worden, wanneer het weeskind in staat was zijn/haar eigen brood te winnen. In dat geval bleef het weeskind onder voogdij.

We zien duidelijk dat het reguleren van de houdenisse vooral betrekking had op het patrimonium van het weeskind. Veel meer verordeningen gaan over het wezenbezit veeleer dan over de persoon van het weeskind zelf. Ook de bronnen uit de praktijk geven die indruk; de houdenisse werd steeds in de schaduw van de voogdij en het wezengoed opgenomen.

Ellen Herwege
Erembodegem-dorp 82
9320 Erembodegem

Bronnen

Stadsarchief Aalst (SAA)

1. Stadscartularia:
   - Nr. 3: Peysboek
   - Nr. 4 : Boek met den Haire
2. Privaatrecht…
   - Nr. 1673: Wezenboek
3. Wettelijke passeringen/schepenboek
   - Nr. 1130, 1417- 1419
   - Nr. 1131, 1419- 1420
   - Nr. 1132, 1421- 1423
   - Nr. 1133, 1423- 1424
   - Nr. 1134, 1424- 1426
   - Nr. 1135, 1426
   - Nr. 1136, 1427
   - Nr. 1137, 1428- 1429
   - Nr. 1138, 1429- 1430
   - Nr. 1139, 1430- 1431
   - Nr. 1140, 1432- 1433
   - Nr. 1141, 1433- 1434
   - Nr. 1142, 1434- 1435

Bibliografie

ARIES, Ph., *L' enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris, Plon, 1960, 500 pp.

ARIES, Ph., *Centuries of childhood: a social history of family life*, New York, Vintage books, 1962, 447 p.. (transl. from the French by Robert Baldick).

ART, J. (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel II: Middeleeuwen en moderne tijd- 12de tot 18de eeuw*, Gent, Stichting Mens en Kultuur, 1994, 263 pp.

BADINTER, E., *De mythe van de moederliefde. Geschiedenis van een gevoel*, Utrecht, 1983, 271 p. (vertaald door: Véronique Huijbregts)

BEAUR, G., La patrimoine, opium de la classe moyenne?, in: *Annales, Economies, Sociétés, Civilisation*, 1988, vol. 43, p. 1453- 1459.

BOONE M., PREVENIER W., De stadstaat- droom (14e en 15e eeuw), in: DECAVELE J. (ed.), *Gent: apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 81- 105.

BOSWELL, J., Overgeleverd aan vreemden. Het verlaten van kinderen in de Oudheid en de Middeleeuwen, Leuven, 1990 (Nederlandse vertaling van: *The kindness of strangers. The abandonment of children in Western Europe from late Antiquity to the Renaissance*).

BRESC, H., Stratégies: autorité, entreprise, patrimoine, in: *L'Histoire de la famille*, Paris, Colin, 1986, p. 415- 419.

BRODSKY ELLIOTT, V., Single women in the London marriage market: age status and mobility, 1598-1619; in: OUTHWAITE R. (ed.), *Marriage and society. Studies in the social history of marriage*, London, 1981, p. 81- 100.

BURGUIERE A., LEBRUN F., Les cent et une familles de l'Europe, in : BURGUIERE A., KLAPISCH-ZUBER C., SEGALEN M., ZONABEND F. (eds.), *Histoire de la famille*, tome 2, Parijs, 1986, p. 17- 91.

CARLIER, M., Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en buren in een middeleeuwse stad, in: *Hart en marge in de laat- middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22- 23 augustus 1996)*, Leuven/Apeldoorn, pp. 71- 92.

CARLIER, M., De sociale positie van de bastaard in het laat- middeleeuwse Vlaanderen, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1987, 13 (2), p. 173- 197.

CARLIER, M., *Kinderen van de minne? Bastaarden in het vijftiende- eeuwse Vlaanderen*, Brussel, Paleis der Academiën, 2001. 328 p.: ill.

CASTELAIN, R., *Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500- 1800)*, Oudenaarde, 1979, 182 p.

CHERRETE, (M.), Historische ontwikkeling van de instellingen in het Land van Aalst tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijden, inzonderheid van het Landscollege, in: *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Verhandelingen*, 1992, XVII, 132 p.

COURTEAUX, F., De kapel van de Heilige Geest en de armenzorg te Aalst (1470-1970), in: *Het Land van Aalst*, XXII, 1970, pp 49-78.

DAEM, M., Leerknapen in de kunstambachten te Gent tijdens de 14de en 15de eeuw, in: *Oostvlaamse Zanten*, 38, 1963, pp. 125- 139.

DANNEEL, M., *Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen: een juridische en sociografische benadering vanuit het Brugse voorbeeld*, Gent, 1981, v. 1, p. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

DANNEEL, M., De Brugse wezenboeken als bron. Mogelijkheden en beperkingen (late Middeleeuwen – vroege moderne tijden), in: *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: staten van goed en testamenten. Handelingen van de studiedag te Brussel, 24-10-1986*, Brussel, 1988, pp. 51-73. (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 25, dl. 2).

DANNEEL, M., Orphanhood and marriage in fifteenth-century Ghent, in: PREVENIER, W. (ed.), *Marriage and social mobility in the late Middle Ages. Handelingen van het colloquium gehouden te Gent op 18 april 1988*, Gent, 1989, pp. 99-111. (Studia Historica Gandensia, 274).

DANNEEL, M., *Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, 438 p. (Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 3).

DE LIMBURG- STIRUM, Th., *Coutumes des deux villes et pays d'Alost : Alost et Grammont*, Bruxelles, Gobbaerts, 1878, LXXX, 813 p.

DE MEYER G., VAN DEN ELZEN E.W.F., Het huwelijk van burgers in de late Middeleeuwen, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1988, 1, p. 1- 28.

DE POTTER F., BROEKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 7e reeks: Geschiedenis der stad Aalst* , Gent, Annoot-Braeckman, 1873, XIIII, 455 pp.

FONTANA, Ch., *Het belang van testamentaire schenkingen op sociaal, financieel-materieel en familiaal vlak in het laat- middeleeuwse Gent (1400- 1450)*, Gent, UG, 1992- 1993, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

GHIJSENS, J., *De magistraat te Aalst 1540- 1560. Machtsconcentratie en algemeen beleid*, Gent, UG, 1980-1981, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

GILISSEN, J., De houdenisse van het oud- Vlaamse recht, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXXI, 1963, pp. 346- 402.

GODDING, Ph., Le controle des tutelles par le Magistrat urbain dans les Pays- Bas méridionaux, in: *L'initiative publique des communes de Belgique. Actes du 11e colloque international*, Spa, 1-4 sept. 1982, Brussel, 1984, pp. 557- 568. (Collection Histoire du Crédit Communal de Belgique, série in –8°, 65)

GODDING, Ph., *Le droit privé dans les Pays- Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1991, 602 p. (Académie royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres. Collection in –4, 2e série; 14, 1)

HOUTMAN E., *Inventaris van het oud archief van de stad Aalst* , Gent, Archief van Rijksuniversiteit Gent, 1974, 334 p.

JACOB, R., Mobilité sociale et coutumes familiales dans la France du Nord et dans les Pays- Bas méridionaux, in: PREVENIER W. (ed.), *Marriage and social mobility in the late Middle Ages*, Gent, 1989, p. 35- 49. (Studia Historica gandensia, 274)

KNIBIEHLER Y., *Histoire des mères et de la maternité en Occident*, Paris, 2002, 127 p. (Que sais- je, 3539)

MARCOEN R., *Prosopografie van het wereldlijk openbaar ambt in de XVde eeuw*. Gent, UG, 1964. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

MARECHAL J., Het weezengeld in de Brugsche stadsfinanciën van de Middeleeuwen, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis 'Société d' Emulation' te Brugge*, Brugge, 1939, LXXXII, p. 1- 41.

MEIJERS, E.M., *Het Oost- Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, 103 p. (Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden, III).

MILIS, L., Het kind in de Middeleeuwen. Beschouwingen over methode en onderzoek, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCIV, 1981, 3: Het kind, pp 377-390.

MITTERAUER M., *Grundtypen alteuropäischer Sozialformen: Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*, Stuttgart, Frommann-Holzboog, 1979, 258 p.

MOENS J., Armen en zieken, in: *Waar is de tijd - 1000 jaar*, Aalst, 2005, 14, 24 p. (publicatie in voorbereiding)

OUDEMANS, A.C., *Bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch woordenboek*, Arnhem, Nijhoff, 1869, 7 v.

PEETERS, H., Vijf eeuwen gezin en kind in West- Europa. Een historiografisch overzicht. Enkele lijnen en richtlijnen, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCIV, 1981, 3: Het kind, pp. 343-376.

POLLOCK L., *Forgotten children. Parent- child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 334 pp.

SCHOUPS I., Un mode de traitement des registres échevinaux gantois, fin Xve siècle, in: W. Prevenier, R. Van Uytven, E. Van Cauwenberghe (ed.), *Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14e en 15e eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek*, Gent, 1986, p. 7- 11. (Studia Historica Gandensia, 267)

SHAHAR S., *Childhood in the middle ages*, London/ New York, Routledge, 1990, 342 p.

SOSSON J.-P., Les métiers: norme et réalité. L'exemple des anciens Pays- Bas méridionaux aux XIVe et Xve siècles, in: *Le travail au Moyen Age. Une approche interdisciplinaire*, Louvain-la-Neuve, 1990, p. 340- 347.

STABEL P., De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de-16de

eeuw), in: *Klasse der Letteren*, 75, 1995, nr 156.

STALLAERT K., *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, Leiden, Brill, 1886-1977, 2 v.

THOEN E., *Landbouwekonomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: Oudenaarde en Aalst (eind 13de – eerste helft 16de eeuw)*, Leuven, Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1988, 2 v.

VAN CLEEMPUT J., *Bijdrage tot de kennis der oorkondentaal te Aalst in de 13e en 14e eeuw*, Gent, 1942, 3v. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

VANDEWALLE P., *Oude maten, gewichten en muntenstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Oostende, 1984, 70p.

VAN HOUTTE J., *De voogdij over minderjarigen in het oud Belgisch recht*, Gent, Claeys-Verheughe, 1930, 145 p.

VERWIJS E., VERDAM J., *Middelnederlandsch woordenboek*, voltooid door F. A. Stoett. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1882-1952, 12 v.

DE HEREN VAN NINOVE VANAF GERARD III VAN GRIMBERGEN TOT JAN VAN NAMEN (1180-1296)

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

In 2003 publiceerde dr. Godfried Croenen zijn monumentale werk *Familie en Macht. De familie Berthout en de Brabantse Adel.*[1] Omdat ik wist dat Croenen zeer intensief de Grimbergse oorkonden bestudeerd had, was mijn nieuwsgierigheid groot om te zien welke nieuwe elementen de auteur zou aanbrengen over de oudste heren van Grimbergen, die door het huwelijk van Mathilde van Ninove met Gerard II van Grimbergen vanaf 1144 tevens heren van Ninove werden en dit bleven tot 1295.

Het belangrijkste nieuwe inzicht dat Croenen brengt, is het onderscheid dat hij maakt tussen enerzijds het geslacht 'van Grimbergen' en anderzijds het geslacht 'Berthout'.[2] Totnogtoe ging men ervan uit dat beide geslachten één en hetzelfde waren en dat de toenaam van de heren van Grimbergen 'Berthout' was.[3] De oudst gekende heer van Grimbergen is Wouter (1096-1120). Diens zoon Gerard I (1106-1131) is de stichter van de premonstratenzer abdij van Grimbergen. Zijn zoon Gerard II (1140-1181), die trouwde met Mathilde van Ninove, wordt in oorkonden de broer van Wouter Berthout genoemd.[4] Die Wouter, geattesteerd van 1140 tot 1180, is vooral bekend door de Grimbergse oorlogen die hij uitvocht tegen de Brabantse hertogen en die eindigden op een verwoesting van de burcht van Grimbergen in 1159.

Totnogtoe dacht men dat Gerard II van Grimbergen en Wouter I Berthout volle broers waren en dat Wouter de oudste was. Volgens

1 G. CROENEN, Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse Adel, Leuven, 2003, 475 pp.
2 Ibidem, p. 21-33.
3 Bij J. BAERTEN, De Berthouts in de XIe eeuw, in: Handelingen van de kon. Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 63, 1959, p. 17-29.
4 C.-B. DE RIDDER, Documents extraits du cartulaire de Grimberghen, in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, 11, 1874, p. 12-16, oorkonden van 1162 en 1170.

Croenen waren het schoonbroers. Wouter Berthout, die vermoedelijk afkomstig was uit het Vlaamse adellijke geslacht 'Eine-Oudenburg'[5], huwde met Margareta, een zuster van Gerard II. Vandaar dat Wouter enerzijds als een lid van de familie van de heren van Grimbergen vermeld wordt, maar er anderzijds ook moet van onderscheiden worden. Croenen ziet dat onderscheid op drie vlakken zeer duidelijk aanwezig: de naam, het wapen en het patrimonium.

- De familienaam Berthout is afkomstig van de voornaam Bertoldus-Bertold-Bertoud, wat zeer uitzonderlijk is. Die toenaam Berthout werd niet gebruikt (op de uitzondering van Gerard IV na) door de afstammelingen van Gerard II, maar steeds door die van Wouter I Berthout
- Het wapen van het geslacht Berthout heeft drie verticale rode palen op een goudgele achtergrond, een wapen dat de stad Mechelen nog steeds voert. Het wapen van het geslacht van Grimbergen heeft een blauwe dwarsbalk op een goudgele achtergrond met daarover een rood Sint-Andrieskruis[6], wapen dat vandaag de gemeente Grimbergen voert (afb. 1).
- Het grondbezit van Wouter I Berthout en dat van het geslacht van Grimbergen is gescheiden gebleven. Grimbergen en het Land van Grimbergen was de kern van het patrimonium van de nakomelingen van Gerard II van Grimbergen. In Mechelen en in de Voor-Kempen lag het voornaamste grondbezit van de nakomelingen van Wouter I Berthout.[7] Zo is het te begrijpen dat noch Wouter I Berthout, noch zijn nakomelingen fungeren in de Ninoofse oorkonden. Ninove bleef exclusief tot het patrimonium van Gerard II van Grimbergen en zijn nakomelingen behoren. Met de overeenkomst in 1197 tussen Gerard III van Grimbergen en Wouter II Berthout (1178-1202), is de splitsing van beide patrimonia definitief vastgelegd en geregeld geworden.[8]

Croenens werk gaat over de familie Berthout na 1200. Vandaar dat Ninove niet in zijn vizier valt. Toch heeft hij als aanloop en als voorgeschiedenis een korte genealogie van de oudste heren van

5 E. WARLOP, The Flemish Nobility before 1300, Kortrijk, 1976, p. 778-783.
6 CROENEN, Familie en macht, p. 29 veronderstelt dat het Sint-Andrieskruis een breking is, ingevoerd vanaf Gerard III en dat voordien alleen de blauwe dwarsbalk voorkwam. Op het zegel van Gerard III is wel de balk duidelijk zichtbaar, maar geen Sint-Andrieskruis te zien (afb. 2). Op het zegel van Gerard IV is het Sint-Andrieskruis wel duidelijk te zien (ill. 3). Is de breking pas vanaf Gerard IV doorgevoerd? Alleen een onderzoek van alle zegels van Gerard III kan hierover uitsluitsel brengen.
7 CROENEN, Familie en macht, p. 77-86.
8 Ibidem, p. 82.

Afbeelding 1
Wapenschild van de heren van Grimbergen. Tegenzegel van Gerard IV (1223).
(Beveren, RA, AN, oorkonden DS, nr. 137; foto D. Van de Perre)

Grimbergen. Wij richten ons op dit onderdeel van zijn werk en menen nog enkele correcties en aanvullingen te kunnen brengen. Ik neem dus de draad op van mijn vorige artikel *Enkele nieuwe gegevens over de oudste heren van Ninove, Steenhuize en Erpe*[9] en presenteer dit artikel als een vervolg daarop.

1. 1181 als de sterfdatum van Gerard II van Grimbergen (1144-1180/1181)

Gerard II van Grimbergen, die huwde met Mathilde van Ninove (1140-1185), volgde te Ninove zijn schoonvader Gerard I van Ninove op in 1144. Zijn vader Gerard I van Grimbergen is ca. 1131 overleden, zodat Gerard II vóór 1144 heer te Grimbergen was. Croenen plaatst de dood

9 D. VAN DE PERRE, Enkele nieuwe gegevens over de oudste heren van Ninove, Steenhuize en Erpe, in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 277-294. Daar werden de Ninoofse heren behandeld tot en met Geraard II van Grimbergen en Mathilde van Ninove.

van Gerard II in 1188/1189, maar geeft geen uitleg.[10] Ik geef nieuwe argumenten om 1181 als zijn sterfdatum te beschouwen en 1180 en als het einde van zijn bestuur. Zijn sterfdatum is onder meer van belang voor de datering van het Ninove *Liber Miraculorum*, omdat daarin zijn intrede in de abdij van Grimbergen en zijn dood vermeld zijn.[11]

De laatste maal dat Gerard II met zekerheid geattesteerd is, is in 1181 bij een schenking van tolrechten in Rumst en in het Land van Grimbergen aan de Sint-Michielsabdij van Antwerpen.[12] Hij deed die schenking samen met zijn vrouw Mathilde en zijn twee zonen Gerard III en Arnold III. Gerard II is zeker overleden in 1189.[13] Zijn sterfdatum moet echter vroeger gedateerd worden. Toen het Ninoofse *obituarium* geschreven werd, dit is met zekerheid vóór 18 november 1188, was Gerard II reeds gestorven, daar zijn naam door de eerste hand in het *obituarium* opgetekend is.[14] In 1184 deed zijn vrouw Mathilde samen met haar zuster en met haar vier kinderen een schenking aan de Ninoofse abdij voor haar zielenheil. Bij die schenking wordt Gerard II niet meer vermeld, wat erop wijst dat Gerard II ook toen reeds overleden was.[15] In een Grimbergse kroniek wordt zijn dood vermeld onder het jaar 1181: *Gerardus ecclesie Grimbergensis advocatus obiit.*[16]

Waarom dan nog de twijfel, ook bij Croenen? In een aantal Ninoofse oorkonden tussen 1181 en 1189 wordt een Gerard van Grimbergen als heer van Ninove vermeld zonder dat men kan uitmaken of het om Gerard II of III gaat. Cruciaal daarbij is een Ninoofse oorkonde uit 1184. Daarin wordt een tekst van een niet gedateerde oorkonde over een conflict van de Ninoofse abdij te Kattem (Pamel) geciteerd.[17] In de geïnsereerde oorkonde wordt Gerard II als getuige genoemd, samen met zijn zoon Arnold. De oorkonde van 1184 zelf is uitgevaardigd door Gerard van Grimbergen zonder verdere specificatie. Wel is het zegel van de oorkonder aangehecht. Nu gaan de meeste interpretatoren,

10 CROENEN, Familie en macht, p. 24 en 34.
11 A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij, Leuven, 2002, p. 32 en 88-89.
12 P.J. GOETSCHALCKX, Oorkondenboek der Witheerenabdij van S. Michiels te Antwerpen, Ekeren, 1909, p. 53-54.
13 J.J. DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre II, Brussel, 1841, p. 801.
14 BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 21
15 Beveren, Rijksarchief, Abdij Ninove, nr. 5, fol. 110. Op bais van het Ninoofse obituarium kunnen we de vermoedelijke sterfdatum van Mathilde van Ninove vaststellen op 4 februari 1185 (Abdij Ninove, nr. 8, fol. 82vo). In ons vorige artikel beschikten we nog niet over die datum.
16 Medegedeeld door Godfried Croenen in een email aan Arnoud-Jan Bijsterveld op 22 mei 2000, naar aanleiding van een briefwisseling over de sterfdatum van Gerard II. De bron heeft hij niet meegedeeld.
17 DE SMET, Recueil, p. 784-785 (origineel te Beveren).

waaronder Croenen, ervan uit dat het in beide oorkonden om dezelfde Gerard gaat, dus om Gerard II en dat die in 1184 nog in leven was.[18] Wij hebben twee krachtige argumenten om dit te betwijfelen.

- De geïnsereerde oorkonde werd uitgevaardigd in 1177. We kunnen die dateren op basis van de kroniek van Van Elshout.[19] Tussen de oorkonde van 1184 en de daarin geciteerde oorkonde van 1177 liggen dus zeven jaar, zodat er geen enkele dwingend argument is om aan te nemen dat het tweemaal om Gerard II gaat.
- Het zegel van de oorkonde van 1184 (afb.2) is hetzelfde als de zegels die aan andere authentieke oorkonden van Gerard III hangen (o.m. exemplaren uit 1184, 1187, 1195 en 1199).[20] Van Gerard II is geen zegel bewaard. We kunnen dus niet met zijn zegel vergelijken, maar het is wel gebruikelijk dat elke heer zijn eigen zegel had. De zegels van 1184 tot 1199 wijzen dus op dezelfde oorkonder, namelijk Gerard III. Na 1199 komt er een nieuw zegel met Gerard IV (afb. 3).

Zo kunnen we de betekenis van de oorkonde van 1184 beter begrijpen. Gerard III bekrachtigt als nieuwe heer van Ninove een vroegere overeenkomst die door zijn vader en zijn broer Arnold in 1177 afgesloten werd.

We weten dat Gerard II intrad in de abdij te Grimbergen en daar stierf. Hij leed er, aldus het *Liber Miraculorum*, aan een langdurige ziekte.[21] Veel wijst erop dat in 1180 Gerard II het bestuur van zijn heerlijkheden aan zijn zonen heeft overgelaten. In Ninove wordt in 1180 een goed aan de abdij geschonken dat eerst *in manus Gerardi et Arnoldi, fratrum et dominorum de Ninive* teruggelegd wordt.[22] In 1181, in de laatste oorkonde van Gerard II, wordt hij als volgt vermeld: *Gerardus, dominus Grimbergensis dictus*. Dat *dictus*, dat in de vroegere oorkonden bij zijn naam niet voorkomt, wijst er mogelijk op dat 'heer van Grimbergen' toen voor hem een eretitel was.

Concluderend kunnen we zeggen dat Gerard II zich in 1180 ziek terugtrok in de abdij van Grimbergen, waar hij op 27 april[23] 1181 overleed en begraven werd.

18 H. VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove II, Ninove, 1959, afb. 1, kent het zegel van 1184 aan Gerard II toe.
19 Beveren, RA, AN, nr. 5, fol. 72 en 106.
20 DE SMET, Recueil, p. 786, 795-796, 807-808 en 816-817 (originelen te Beveren).
21 BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 88-89.
22 Beveren, RA, AN, nr. 5, fol. 83.
23 In het Ninoofse obituarium wordt hij gememoreerd op de V kal. van mei (Beveren, RA, AN, nr. 8, fol. 96).

Afbeelding 2
Ruiterzegel van Gerard III (1184), meestal ten onrechte toegeschreven aan Gerard II. Het Sint-Andrieskruis op het schild is niet zichtbaar aanwezig.
(Beveren, RA, AN, oorkonden DS, nr. 48; foto D. Van de Perre)

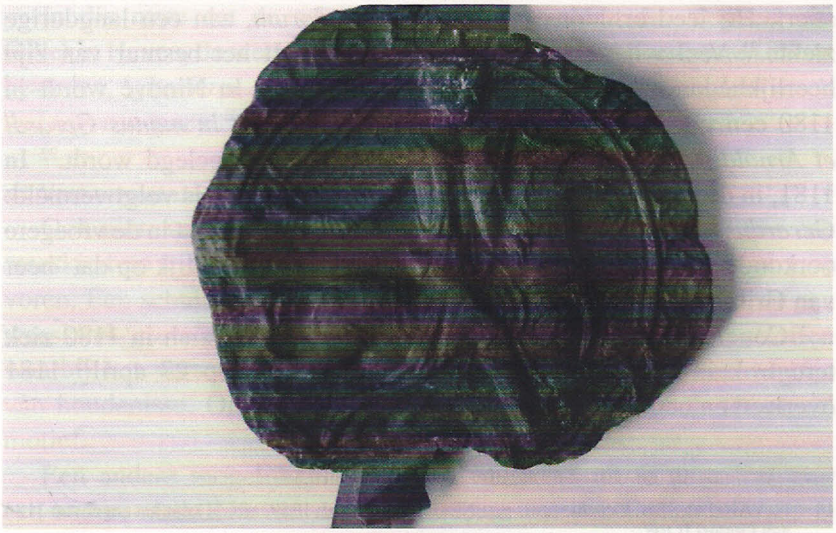

Afbeelding 3
Ruiterzegel van Gerard IV (1223).
Hier is het Sint-Andrieskruis op het schild wel zichtbaar.
(Beveren, RA, AN, oorkonden DS, nr. 139; foto D.Van de Perre)

2. Gerard III van Grimbergen (1180-1201), Adelize van Dendermonde (ca. 1190-1212) en Arnold III van Grimbergen (1180-1211)

Gerard III wordt voor het eerst in de Ninoofse oorkonden vernoemd in 1167 samen met zijn vader en zijn jongere broer Arnold (Arnulf).[24] Gerard wordt als heer van Ninove vermeld vanaf 1180. Hij overleed op 25 februari 1201 (n.s.).[25] Als heer van Ninove is zijn naam in de Ninoofse abdijoorkonden veelvuldig geattesteerd van 1180 tot 1199. Hij deelde het gezag over het Grimbergse en Ninoofse patrimonium met zijn broer Arnold III van Grimbergen, die eveneens in Ninoofse oorkonden herhaaldelijk voorkomt. Gerard en Arnold hadden twee zusters, waarvan er één Oda heette.

Arnold III huwde met Sofie van Altena en stierf op 29 november 1211.[26] Na zijn dood hertrouwde Sofie in 1212 met Leonius, burggraaf van Brussel. De zoon van Arnold III en Sofie, Arnold IV van Grimbergen (1212-1235), huwde met Adelize. Zij hadden één zoon, die eveneens Arnold (V) heette en jong overleed.[27] Zo ging het Grimbergse erfdeel van Arnold IV over op zijn zuster Oda van Grimbergen (1212-1238). Deze trouwde met Wouter van Aa (1215-1236), die heer van Pollare was.[28] De nakomelingen van Wouter van Aa en van Oda behielden een deel van het dominium van Grimbergen tot in de 14de eeuw. Voor Ninove speelde de Grimberse tak 'van Aa' geen rol, omdat de nakomelingen van Gerard III en Arnold III wel het dominium over Grimbergen deelden, maar niet dat over Ninove. Ninove kwam exclusief in handen van de afstammelingen van Gerard III. De heerlijke rechten die Arnold III te Ninove bezat, waren niet erfelijk en doofden met zijn persoon uit.[29]

24 D. VAN DE PERRE, De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden van de abdij van Ninove (1138-1167), in: Analecta Praemonstratensia, 77, 2001, p. 89-92.

25 1200 volgens de kroniek van Boudewijn van Ninove (MGH.SS, 25, p. 539). Aangezien zijn sterfdatum op 25 februari valt (Beveren, RA, AN, nr. 8, fol. 86) en men in onze gewesten toen de paasstijl hanteerde, is omgerekend naar onze jaartelling, zijn sterfjaar 2001.

26 CROENEN, Familie en Macht, p. 24 en 34 geeft 1212. In een Grimbergse oorkonde is hij stervende op 29 november 1211 (DE RIDDER, Documents, p. 24-25). Volgens Boudewijn van Ninove stierf hij in hetzelfde jaar als Adelize, dit is in het jaar 1211 van de Oude Stijl, dat van Pasen 1211 tot Pasen 1212 loopt (MGH.SS 25, p. 539)

27 Het grafmonument van Arnold IV, Adelize en Arnold V in de middeleeuwse abdijkerk van Grimbergen wordt beschreven door A. SANDERUS, Chorographia sacra Brabantiae, Brussel, 1659.

28 Voor de genealogie van 'van Aa', zie M. COCK en D. VAN DE PERRE, Over molens te Pollare en laten te Outer, in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 89-92.

29 Een kleine uitzondering blijkt toch in mei 1236 toen Oda van Grimbergen van haar rechten op de Ninoofse heerlijke watermolen jaarlijks anderhalve mudde tarwe aan de abdij van Zwijveke bij Dendermonde schonk (A . DE VLAMINCK, Cartulaire de l'abbaye de Zwyvele-lez-dendermonde, Gent, 1869, p. 32-33. Met dank aan Dirk De Boeck voor de bereidwillige mededeling van deze oorkonde.

Gerard III huwde met Adelize (Alice) van Buischeure.[30] Zij was voordien gehuwd met Walter II van Dendermonde. Zij schonk haar eerste man twee dochters, Mathilde en Margareta.[31] De oudste Mathilde was blijkbaar reeds in 1188/1189 gehuwd met Willem van Bethune, daar Willem in dat jaar getuigde in een grafelijke oorkonde als Willem van Dendermonde.[32] Wanneer Walter II overleed en Adelize als weduwe vrij was voor een huwelijk met Gerard III is niet geweten, maar dit moet vermoedelijk op 19 november 1188 geweest zijn.[33] Het huwelijk met Gerard III moet kort daarop gesloten zijn, gelet op de leeftijd van haar oudste zoon in 1203/1206. Adelize schonk haar tweede man, Gerard III, immers twee zonen en een dochter (Gerard, Willem[34] en Margareta), waarvan de oudste, Gerard IV, tussen 1203 en 1206 meerderjarig werd.[35]

Van 1201 tot 1203/1206 trad Adelize van Dendermonde, zoals zij zich bleef noemen, samen met haar minderjarige zoon op als 'vrouwe van Ninove' en bevestigde zij een aantal oorkonden met haar zegel (ill. 5).[36] Zij overleed op 26 februari 1212 (n.s.).[37]

30 Nabij Duinkerke in Frans-Vlaanderen. WARLOP, The Flemish Nobility, p. 953 vernoemt haar onder het huis van Loker. Zie eveneens A. DE VLAMINCK, De Stad en de Heerlijkheid van Dendermonde. Dl. VII. Geschiedenis der heeren van Dendermonde (Oudh. Kr. Dendermonde; Gedenkschriften, Tweede Reeks, III), p. 211-214.

31 WARLOP, The Flemish Nobility, p. 757-758; DE VLAMINCK, De Stad en de Heerlijkheid van Dendermonde, p. 207-211.

32 E. DE MARNEFFE, Cartulaire d'Afflighem (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, II sectie, afl. 1-5), Leuven, 1894-1901, p. 275. De oorkonde is gedateerd 1188, maar dat kan in onze jaarstijl ook de eerste maanden (tot Pasen) van 1189 zijn. In 1190 worden Willem en Mathilde vernoemd als heer en vrouw van Dendermonde (De Smet, Recueil, p. 802).

33 Walter van Dendermonde wordt in het Ninoofse obituarium gecommemoreerd op 19 november (Beveren, RA, AN, nr 8, fol. 130vo). Zijn commemoratie is niet door de eerste hand geschreven. Zijn overlijden moet, gelet op de oorkonde vernoemd in vorige noot, vermoedelijk 19 november 1188 zijn, tenzij hij reeds voor zijn dood afstand deed van zijn bestuur en pas in 1189 stierf.

34 Willem, veelvuldig vernoemd van 1202 tot 1250, huwde met Elizabeth van Asse en werd heer van Asse.

35 In 1201en 1202 had Gerard IV nog geen eigen zegel en was hij nog kind (*liberi nostri parvuli, Walterus Bertoldus, Willelmus; filio meo adhuc iuvene Bertholdo*). In 1206 treedt hij voor het eerste als heer op (A. MIREAUS en J.F. FOPPENS, Opera diplomatica et historica, I, Brussel, 1723, p. 728; DE RIDDER, Documents, p. 21-22). Wanneer een jongeling in de middeleeuwse ridderwereld als volwassen werd beschouwd, is mij onbekend. In de kloosterwereld was dit voor de jongens doorgaans 15 jaar (D. VAN DE PERRE, De culturele horizon van het middeleeuwse kerkgebouw, inzonderheid bij de premonstratenzers (doctoraatsverhandeling KUL), Leuven, 1998, p. 199-200).

36 DE SMET, Recueil, p. 821 en 823 (oorkonden van 1201 en 1203).

37 A. DE VLAMINCK, L'église collégiale Notre-Dame à Termonde et son ancien Obituaire, II, Brussel, 1858, p. 39: *Adelicia de Grembergis, modinum avene, MCCXI.* Aangezien zij vóór Pasen 1212 stierf, overleed zij volgens de oude jaarstijl nog in 1211. Die datum wordt bevestigd door Boudewijn van Ninove (MGH.SS 25, p. 539).

3. Gerard IV (alias Wouter Bertold) van Grimbergen (1203/1206-1225) en Agnes van Beveren (1214-1230)

Croenen zit met de figuur van Gerard IV duidelijk in de knoei. Hij signaleert twee moeilijkheden.[38] Vooreerst is er de naam. Als kind droeg Gerard IV de naam Bertoldus, zelfs enkele keren Walterus Bertoldus. Vanaf 1206, bij zijn meerderjarigheid, treedt hij steeds op onder de naam Gerard.[39] Croenen ziet in de naam Bertold geen verwijzing naar de tak van de Grimbergse Berthouts, alhoewel Wouter I Berthout, toch de grootoom van Gerard IV was. De grootste moeilijkheid, volgens Croenen, is echter de identiteit van de vader. Croenen veronderstelt dat Gerard IV een buitenechtelijk kind van Adelize was, dat verwekt was toen zij met Walter II van Dendermonde getrouwd was. Dat kind zou dan bij haar huwelijk met Gerard III geadopteerd zijn en de rechten van de eerstgeborene verkregen hebben, met voorrang op de wettelijke kinderen van Gerard III. Een bizarre constructie, die Croenen baseert op een ongedateerde, naar ons oordeel onbetrouwbare, oorkonde van de Gentse Sint-Pietersabdij, waarin Adelize de abdij vrijstelt van tolheffingen te Dendermonde. Zij oorkondt er als *Adelix, uxor domini Walteri de Tenremunde*. Haar zoon *Bertoldus* is getuige. Croenen dateert deze tekst tussen 1176 en 1194, termini die hij verbindt met het leven van Walter II van Dendermonde.

Deze tekst, een afschrift, werd gepubliceerd door Mireaus en heeft daardoor een zekere bekendheid.[40] Maar de archiefoverlevering van die oorkonde is veel complexer. In het archief van de Sint-Pietersabdij zit het gedateerde en gezegelde origineel van Adelize, dat Croenen niet gezien heeft. Die oorkonde is gedateerd in 1210 en is uitgevaardigd door *Alix, quondam uxor Walteri domini de Tenremunde*. Als eerste getuige fungeert haar zoon: *Signum dilecti filii mei Gerardi de Grenberghe*.[41] Maar er is meer. Deze oorkonde bevat een standaardformule die decennia lang gebruikt is, waarbij de heren van Dendermonde de Sint-Pietersabdij vrijstellen van tolheffing te land en te water. Het archief van de Sint-Pietersabdij bevat gelijkaardige teksten uit 1193 van Mathilde van Dendermonde en Willem van Bethune en uit 1236

38 CROENEN, Familie en Macht, p. 33-35.

39 Ibidem, p. 34: *Walterus Bertoldus Gerardus postea dictus* (tekst ook in MIREAUS en FOPPENS, Opera diplomatica, I, p. 728).

40 Gent Rijksarchief, Bisdom, reeks B, 2955, fol. 173vo-174 en MIREAUS en FOPPENS, Opera diplomatica, I, p. 397. Mireaus dateert ca. 1180, na de dood van Walter II van Dendermonde.

41 Zie inventaris A. VAN LOKEREN, Chartres et documents de l'abbaye de Saint-Pierre, I, Gent, 233, nr. 427.

van Robert van Bethune.[42] De oorkonde van 1210 is uitgevaardigd *in camero abbatis sancti Petri*. Blijkbaar zijn die oorkonden opgemaakt in de Sint-Pietersabdij en beschikte men daar over een standaardformulier, zodat men slechts de namen van de getuigen en de oorkonder diende aan te passen. Vandaar dat ik de ongedateerde oorkonde van Adelize als een minuut beschouw, opgesteld na de dood van Walter II van Dendermonde, toen Gerard IV van Grimbergen nog kind was en de naam Bertoldus droeg.[43] Adelize beschikte immers na de dood van haar man nog over tolrechten in een deel van Dendermonde. Heeft de Sint-Pietersabdij vóór 1210 tevergeefs gepoogd van haar de vrijstelling van tolheffing te bekomen en is daartoe een minuut gemaakt? Dat in de minuut Adelize *uxor* en niet *quondam uxor* genoemd wordt, kan een slordigheid van de redacteur zijn of een vergetelheid van de kopiist. Dat haar huidige man, Gerard III, niet genoemd wordt, is normaal, omdat ze optrad als vrouw van Dendermonde en dat recht verworven had door haar vroeger huwelijk met Walter II van Dendermonde.[44] Voor ons is er geen enkele reden om aan te nemen dat Gerard IV niet de zoon van Gerard III was, zoals trouwens Gerard IV in 1224 zelf getuigde: *pater noster, Gerardus, dominus de Grimberg*.[45]

Tevens menen wij dat er een direct verband is tussen de naam die Gerard IV als kind droeg en zijn familie. Walter Bertold is de naam van zijn legendarische grootoom, Wouter I Berthout. Het is duidelijk dat met het verloop van de jaren die naam tot verwarring kon leiden met zijn familielid Wouter III Berthout (1195-1220), en dat na 1197, na de scheiding van het patrimonium van de families 'van Grimbergen' en 'Berthout', een heer van Grimbergen best niet met de naam Wouter Berthout door het leven kon gaan. Vandaar het nut van een naamsverandering en het belang om terug aan te knopen met de naamtraditie van de voorouders van de eigen tak.

Gerard IV van Grimbergen huwde in 1214 met Agnes van Beveren en had twee dochters: Adelize en Agnes. In Ninoofse oorkonden is zijn naam geattesteerd van 1199 tot 1225. Agnes van Beveren legde in

42 De teksten zijn in twee cartularia overgeleverd: Gent, Rijksarchief, Bisdom B, nr. 2955, fol. 152 en 173vo-174; Sint-Pietersabdij, 1ste reeks, diversen, nr. 5, fol. 14vo en 15.

43 De laatste getuige is *Mathildis advocatae*. Dit is zeer waarschijnlijk Mathilde, dochter van Walter II van Dendermonde, advocaat van de Sint-Baafsabdij te Dendermonde. In dat geval wijst dit erop dat haar vader overleden was.

44 Hij stelt ook de getuige Daniel, zoon van Walter van Dendermonde, tegenover Bertold, zoon van Adelize. Nu is geen zoon van de heer Walter van Dendermonde met de naam Daniël bekend (E. WARLOP, The Flemish Nobility, p. 755). Vermoedelijk gaat het om een andere Walter van Dendermonde, die geen heer was. Dat Adelize haar oudste zoon als eerste getuige neemt, is logisch, omdat hij haar erfgenaam is.

45 Geciteerd in BAERTEN, De Berthouts, p. 27 en Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 1, fol. 90vo.

1222 de eerste steen van de nieuwe parochiekerk van Ninove. Gerard IV maakte zijn testament bij zijn dood op 7 november 1225.[46] Hij stierf in de abdij als *frater ad succurendum*. Zijn vrouw maakte haar testament op in februari 1230. Beiden werden begraven in de abdijkerk te Ninove.[47]

4. Adelize van Grimbergen (1230-1250) en Godfried I van Perwez (ca. 1236-1257)

Adelize (Alicia) was de eerstgeborene uit het huwelijk van Gerard IV en erfde Grimbergen en Ninove. Zij huwde met Godfried van Perwez, die als heer van Grimbergen genoemd wordt vanaf 1236[48] en de heerlijkheden Perwez, Grimbergen en Ninove in zijn hand verenigde (afb. 4). In de Ninoofse oorkonden wordt hij vernoemd van 1247 tot 1249. Adelize's jongere zuster Agnes huwde met Ingram van Perwez, broer van Godfried en heer van Dongelberg. Adelize stierf in 1250, Godfried in 1257.[49] Zij hadden vijf kinderen: Gerard, die vroeg overleed, Gerard V (alias Willem), Godfried, Maria en Ade.

Godfried van Perwez had nauwe familiebanden met de hertogen van Brabant. Zijn vader, Willem van Perwez, was een halfbroer van hertog Godfried III van Brabant.[50]

5. Gerard V van Grimbergen, alias Willem van Perwez (1257-1259)

Willem wordt in 1253 als de erfgenaam en de oudste zoon van Godfried

46 Beveren, RA, AN, nr. 2, fol. 1-2; nr. 8, fol. 128vo.

47 Kroniek van Boudewijn van Ninove (MGH.SS 25, p. 540-341), *Historia fundationis* (BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 156-157) en oorkonden (DE SMET, Recueil, p. 862).

48 Voor de genealogie van de familie van Perwez, zie J. TARLIER en A. WAUTERS, Géographie et histoire des communes belges. Canton de Perwez, Brussel, 1865, p. 10-11. Voor de oudste vermelding als heer van Grimbergen, zie C.L. SPILLEMAECKERS, De abten van Grimbergen tot het einde van de 18de eeuw, 1128-1984, Grimbergen, 1978, p. 57.

49 Op 8 augustus 1257 maakte hij zijn testament op voor de abdij van Affligem (C.COPPENS, Cartularium Affligemense ab anno 1254 ad annum 1309, Hekelgem, 1977, p. 26-27).

50 Geboren uit het tweede huwelijk van hertog Godfried III met Imena van Loon. Willem van Perwez had nog een broer die Godfried (van Leuven) heette; zie R. VAN UYTVEN (red.), Leuven 'De beste stad van Brabant', I, Leuven, 1980, p. 60 en 68. CROENEN, Familie en macht, p. 237 en 239 noemt in afwijking van andere auteurs Godfried I en Godfried II van Perwez Godfried I en II van Leuven, titulatuur die door andere auteurs niet gebruikt wordt. Daardoor verwekt hij verwarring met o.m. Godfried van Leuven († 1254), heer van Gaasbeek, die gehuwd was met Maria van Oudenaarde. Deze Godfried van Leuven was de volle broer van hertog Hendrik II.

Afbeelding 4
Ruiterzegel van Godfried I van Perwez (1249).
(Beveren, RA, AN, oorkonden DS, nr. 214; foto D. Van de Perre)

I genoemd.[51] In 1254 droeg hij reeds de naam Gerard, een naam die hij overnam van zijn vroeg gestorven oudste broer.[52] Hij oorkondt in 1254 en 1257 nog samen met zijn vader Godfried van Perwez.[53] Gerard V regeerde zeer kort van 1257 tot 1259.[54] Hij stierf kinderloos in zijn kasteel te Rumst, waar hij op 31 oktober 1259 zijn testament opstelde.[55] Van hem zijn geen Ninoofse oorkonden bewaard.

6. Godfried II van Perwez (1259-1265) en Maria van Oudenaarde († 1277)

Godfried II van Perwez volgde zijn oudere broer Gerard V te Grimbergen en Ninove op in 1259.[56] Van Godfried II is slechts één Ninoofse oorkonde uit 1260 bewaard.[57] Hij huwde met Maria van Oudenaarde, dochter van Jan van Oudenaarde. Hij verstootte echter zijn vrouw, die hertrouwde met Jan van Nesle, heer van Feluy, aan wie ze twee kinderen schonk.[58] Maria van Oudenaarde bleef de titel van 'vrouwe van Ninove' voeren tot aan haar dood in 1273.[59] Blijkbaar ging het om een recht dat met haar dood uitstierf. Godfried zelf hertrouwde met de weduwe Felicitas van Traynel, met wie hij twee kinderen had: Hendrik en Adelize.[60] Godfried overleed in 1265. Die tweede vrouw en haar kinderen konden echter geen erfrechten doen gelden op het kernbezit van het geslacht Grimbergen-Perwez. Daarom kwam na zijn dood het familiepatrimonium in handen van zijn twee jongere zusters, Maria en Ade. Maria erfde Grimbergen en Ninove, Ade kreeg Perwez.[61]

Godfried II van Perwez was een man van groot aanzien in het hertogdom Brabant. Tijdens het interregnum na de dood van hertog

51 DE MARNEFFE, Cartulaire d'Afflighem, II, p. 710: *Godefridi, domini de Perweis et de Grimbergis, ac Willelmi, primogeniti ipsius et heredis.*
52 Grimbergen, Abdijarchief, Klasse II, nr. 2, fol. 173vo en 72vo.
53 *Ego Godefridus de Perweis et ego Gerardus filius ejus primogenitus* (COPPENS, Cartularium Affligemense, p. 23).
54 VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove II, p. 67 laat hem regeren van 1250 tot 1259. In 1253 was zijn vader Godfried duidelijk nog alleen aan de macht. Vanaf 1254 lijken zij de macht te delen. In 1257 oorkondt hij voor het eerst alleen als heer van Grimbergen.
55 Grimbergen, Abdijarchief, Klasse II, nr. 2, fol. 72vo-73. Hij noemt zich: *Gerardus de Grimbergis et de Ninive dominus.*
56 Grimbergen, Abdijarchief, Klasse II, nr. 2, fol. 73.
57 DE SMET, Recueil, p. 918-921.
58 Over de datum van het eerste huwelijk en van de verstoting zijn geen precieze gegevens gekend. Vermoedelijk gebeurde dit na 1259, anders is het onduidelijk op welke grond Maria van Oudenaarde zich 'vrouwe van Ninove' kon noemen.
59 Van haar testament, september 1273, bestaan drie vidimus-oorkonden, waaronder één van haar dochter Katherine (RAB, Abdij Ninove, nr 2, fol. 39-46).
60 Felicitas was in eerste huwelijk getrouwd met Godfried van Château-Porcien. Zij werd vrouwe van Hoboken en Ekeren en overleed in 1283.
61 Grimbergen, Abdijarchief, Klasse II, nr. 2, fol. 73.

Hendrik II in 1261 nam hij samen met Wouter V Berthout het regentschap van Brabant waar ter vervanging van de minderjarige hertog Jan I.[62]

7. Maria van Perwez (1265-1289) en Filips I van Vianden (1265-1273

Maria van Perwez, vrouwe van Grimbergen en van Ninove, huwde met Filips, graaf van Vianden (Luxemburg), waardoor zij de titel van gravin verwierf. In de Ninoofse oorkonden is Maria en haar man veelvuldig aanwezig vanaf 1267. Blijkbaar behield ze tot aan haar dood (ca. 1190) heerlijke rechten te Ninove. Haar laatste Ninoofse oorkonde dateert van 1289 (afb. 5). Zij is vermoedelijk de stichteres van het Ninoofse hospitaal, dat in 1268 zijn statuten ontving. In 1277 schonk zij aan dit hospitaal het lepelrecht.[63] Haar man Filips overleed in 1273. Zij hadden twee zonen, Godfried en Filips.

Afbeelding 5
Links: Zegel van Adelize van Dendermonde (1202/1203), met in de rechterhand een lelie en in de linker een boek.
Rechts: Zegel van Maria van Perwez (1282), met in de rechterhand het wapenschild van Grimbergen en in de linkerhand dat van Perwez.
(Beveren, RA, AN, oorkonden DS, nr. 97 en 255; foto's D. Van de Perre)

62 CROENEN, Familie en Macht, p. 239. In 1261 stierf hertog Hendrik III. Jan I regeerde vanaf 1267. In de periode 1261-1267 was er een vacuüm en een strijd om de opvolging. Uiteindelijk verwierven in 1263 Godfried van Perwez en Wouter Berthout het regentschap.

63 VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove II, p. 67-72.

8. Godfried van Vianden (1280-1295) en Adelize van Oudenaarde

Godfried van Vianden trad voor het eerst op te Ninove in 1280.[64] Hij was getrouwd met Adelize (Alice) van Oudenaarde, een halfzuster van de reeds vernoemde Maria van Oudenaarde. Na Adelizes dood hertrouwde Godfried met Lutgart van Ligny. Hij stierf in 1310 en werd te Grimbergen en Vianden opgevolgd door zijn zoon Filips II van Vianden. Deze speelde echter geen rol meer te Ninove, omdat zijn vader, met zijn instemming, in 1295 de heerlijkheid Ninove-Herlinkhove verkocht had aan Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen.[65]

Godfried van Vianden botste herhaaldelijk met zijn Ninoofse leenheer, de graaf van Vlaanderen. De Vlaamse graaf had hem zelfs in 1284 te Rijsel gevangen gezet.[66] Blijkbaar wantrouwde de graaf de intieme band die de Grimbergs-Ninoofse heren (via de families van Perwez en van Vianden) hadden met de Brabantse hertogen. Zo werd Godfried van Vianden in de Brabantse kroniek van Jan van Heelu geroemd om zijn heldhaftige rol aan de zijde van de Brabantse hertog in de slag bij Woeringen in 1288. Tevens waren er voortdurend conflicten over de uitoefening van de *advocatia* van de Ninoofse abdij, die de Vlaamse graven voor zich opeisten, maar die ook Godfried van Vianden, als heer van Ninove, claimde.[67] De verkoop van Ninove en Herlinkhove op 1 oktober 1295 lijkt dan ook een compromis in de gespannen verhouding tussen de Vlaamse graaf en zijn Brabantse leenman. De verkoop stipuleerde immers dat de manschappen die ze wederzijds gevangen hadden genomen en de goederen die ze geroofd hadden, zouden teruggegeven worden.[68]

9. Jan van Namen (1296)

Ninove-Herlinkhove keerde door die verkoop naar zijn leenheer, de

64 DE SMET, Recueil, p. 942.
65 Tekst verkoopakte uitgegeven door L.A. WARNKÖNIG, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305, 2/2, Tübingen, 1832, p. 168-169.
66 VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove II, p.72-73.
67 In 1285 presenteerde hij zich samen met zijn vrouw als beschermer van de abdij (DE SMET, Recueil, p. 253-254).
68 Blijkens een onderzoek uit 1336 vervolgde de baljuw van Ninove personen binnen het territorium van de abdij, terwijl de Vlaamse graaf en de baljuw van Aalst claimden dat alleen zij daar konden optreden (VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove, II, p. 72 en Brussel, Algemeen Rijksarchief, Oorkonden van Vlaanderen, 2de serie, Ninove: bezoek 1336).

graaf van Vlaanderen, terug.[69] Gwijde van Dampierre gaf vervolgens op 2 januari 1296 Ninove in leen aan zijn zoon Jan van Namen (1296-1314).[70] Daarmee brak voor Ninove een nieuw tijdperk aan. De Vlaamse graven lieten Ninove niet meer los. De Ninoofse heren oriënteerden zich voortaan op Gent en op de belangen van het graafschap Vlaanderen. De invloed van de Brabantse adel verdween er. Aan de personele band, die gedurende 150 jaar bestaan had tussen de heerlijkheden van Ninove en van Grimbergen kwam in 1295 een einde.

10. Het lot van Okegem en Pamel na 1295

a) Okegem

In de verkoop van Ninove van 1295 door Godfried van Vianden wordt uitdrukkelijk vermeld dat Okegem, Haasdonk en Hingene[71] niet in de verkoop begrepen waren. De tekst lijkt te impliceren dat die drie heerlijkheden ook lenen van de Vlaamse graaf waren die samen met Ninove en Herlinkhove binnen het territorium van het graafschap Vlaanderen tot het patrimonium van Godfried van Vianden behoorden.[72]

Van Hingene en Haasdonk weten we dat daar in 1225-1230 Agnes van Grimbergen heerlijke rechten had. Zij claimde er tegen de priorij van Bornem het benoemingsrecht van de pastoors.[73] In 1259 deed Gerard V van Grimbergen afstand van zijn tienden te Haasdonk. Die zaak gaf in 1320 nog aanleiding tot een regeling tussen de abdij van Grimbergen en Sofie van Rumst, weduwe van Filips II van Vianden.[74] De heren van Grimbergen-Perwez-Vianden hadden dus duidelijk banden met

69 Dit aspect is door Vangassen onvoldoende in het licht gesteld. Dat Ninove een leen van de graaf was, blijkt duidelijk uit de teksten van de verkoop: *si avant ke nous* (Godfried en Filips) *les* (Ninove en Herlinkhove) *teniemes de nostre chier et ameit signeur* (Gewijde van Dampierre); nogmaals bevestigd in de leenakte van 1296: *a tenir de nous et de nos hoirs contes de Flandres en autretele maniere comme li dis cuens de Viane les tenoit de nous* (WARKÖNIG, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte, p. 168-169; 170-171).

70 Ibidem, p. 170-172.

71 Haasdonk en Hingene liggen in het Land van Bornem, op de rechteroever van de Schelde. Haasdonk, een voormalig kerkdorp mag niet verward worden met het andere Haasdonk, deelgemeente van Beveren-Waas. Tijdens het Ancien Régime was het Land van Bornem Vlaams gebied, thans behoort het tot de prov. Antwerpen.

72 De tekst luidt: Godfried en Filips verkopen Ninove en Herlinkhove met al wat erbij hoort, zoals zij het hielden van de graaf... *hors mis Ekengheem, Hinghene, Haffnexdonck et chou con doit tenir dou duc de Brabant n'est mise en ce vendage* (WARKÖNIG, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte, p. 169).

73 DE MARNEFFE, Cartulaire d'Afflighem, II, p. 435-437.

74 SPILLEMAECKERS, De abten van Grimbergen, p. 69 en 81-82.

Hingene en Haasdonk.[75]

Hadden zij die ook met Okegem? Volgens het Ninoofse *Liber miraculorum* bezaten de heren van Ninove op het einde van de 11de eeuw het *dominium* te Okegem.[76] Indien dit klopt, impliceert dit dat de heren van Grimbergen-Perwez in de door ons bestudeerde periode ook de heren van Okegem zijn geweest en dat zij Okegem, zoals Ninove, in leen hielden van de graaf. Oorkonden bevestigen noch ontkennen die mogelijkheid. Wel lijkt de verkoopakte van 1295 te impliceren dat Okegem verband hield met het patrimonium van de heren van Grimbergen-Perwez in Vlaanderen. In die richting wijst eveneens het gegeven dat in 1299 Ade van Perwez, zuster van Maria van Perwez, die gehuwd was met Gerard van Marbais, op verzoek van graaf Gwijde van Dampierre manschap deed bij Jan van Namen voor 'la terre de Oukeghem'.[77] Betreft dit leenverhef de heerlijkheid Okegem en was Okegem toen een leen van Ninoofse burcht?[78]

Wat er met Okegem gebeurde tussen 1300 en 1350 is onduidelijk en ingewikkeld. Het bestaan van twee heerlijkheden (Okegem en Idevoorde) en van twee hoven die voortgekomen zijn uit het oude 'Hof van Okegem', met name het Hof te Voorde (oude neerhof) en het Hof te Idevoorde (opperhof met berg) maakt het verhaal complex.[79] Alleen kennen we het eindresultaat dat cicra 1350 bereikt werd en dat we kunnen kaderen in een grotere politieke evolutie. . Na 1295 werd immers het leenhof van de burcht te Ninove versterkt.[80] De Brabantse heren (Grimbergen, Perwez) verdwijnen niet alleen uit Ninove, maar ook uit Okegem, dat wordt ingeschakeld in de regionale grafelijke machtscentra, zoals de burcht en het leenhof van Ninove en het grafelijke leenhof van Aalst.

75 Hendrik van Perwez, zoon van Godfried II van Perwez en Felicitas van Traynel, was heer van Hingene (H. VAN ISTERDAEL, De heren van (en in) de heerlijkheid Okegem, in: Mededelingen Heemkring Okegem, 22, 1997, p. 5-6).

76 BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 76-77. Aangezien de tekst ca. 1185-1190 geschreven is, heeft de tekst een groot gezag. Bovendien mag verondersteld worden dat op het moment dat de tekst geschreven werd, die heerschappij er nog was.

77 De vermelding 'la terre de Oukeghem' wijst in de richting van de heerlijkheid Okegem (geciteerd in: VAN ISTERDAEL, De heren van (en in) de heerlijkheid Okegem, p. 6). Van Isterdael veronderstelt dat Okegem via Adelize van Perwez, die ca. 1296 kinderloos stierf, in handen van Ade van Perwez is terechtgekomen. Adelize was de dochter van Godfried van Perwez en Felicitas van Traynel. Dit zou dan betekenen dat Ninove en Okegem vanaf ca. 1260-1265 niet meer in handen van dezelfde heren was, wel van verschillende takken van dezelfde familie (ibidem, p. 1 en 21).

78 VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove, II, p. 17 lijkt dit te suggereren; VAN ISTERDAEL, De heren van (en in) de heerlijkheid Okegem, p. 1 en 21. stelt een boek over de geschiedenis van Okegem met publicatie van een aantal onuitgegeven stukken, zoals dit leenverhef, in het vooruitzicht. Hopelijk brengt die publicatie klaarheid.

79 Zie ook H. VAN ISTERDAEL, De Heren en Vrouwen van de heerlijkheid Idevoorde, in: Mededelingen Heemkring Okegem, 23, 1998, p. 1-38.

80 Zie ook D. VAN DE PERRE en R. VAN HAUWE, Geschiedenis van Denderwindeke II, in: Het Land van Aalst, 44, 1992, p. 57-61.

In 1295 gaf Willem van Okegem, de bezitter van het belangrijke Hof te Voorde nabij de kerk te Okegem, zijn goed aan de graaf om het nadien van hem in leen te houden, in ruil voor het innen van bepaalde boetes.[81] Aan dit leen was het bezit van de meierij van Okegem verbonden.[82] De meierij werd in 1355 door Jan van Mullem, de laatste bezitter van het Hof te Voorde, verkocht aan de weduwe van Hendrik van Vlaanderen, tante van graaf Lodewijk van Male, en toegevoegd aan het patrimonium van de Ninoofse burcht.[83] Naast het Hof te Voorde lag 'la motte de la court de Okegem', het foncier van de heerlijkheid Idevoorde, dat vanaf de 14de eeuw en mogelijk reeds vroeger als een autonome heerlijkheid met justitierechten en een schepenbank binnen Okegem fungeerde.[84] Vanaf 1406 wordt deze heerlijkheid vernoemd onder de lenen van het grafelijk leenhof Ten Steene te Aalst. En wat gebeurde er met 'la terre de Oukeghem' na 1300? Ade van Perwez stierf kinderloos. Okegem kwam vervolgens in handen van Gerard van Hoorne, heer van Altena en Perwez, die het in 1307 schonk aan zijn neef Gerard van Gore.[85] Nadien is van dit leen geen spoor meer te bekennen, aldus Herman Van Isterdael.[86]

Of Okegem toen reeds één van "sgraven propre dorpen" was, zoals Van Isterdael veronderstelt, of pas nadien werd, blijft voor mij onopgehelderd.[87] Een ding is echter in 1350 duidelijk: de Vlaamse invloed is versterkt, de Brabantse verdwenen. Een analoge ontwikkeling zien we in het Land van Rotselaar. Ook hier komen in 1331 vier Vlaamse dorpen (Denderhoutem, Haaltert, Aaigem, Heldergem) met een Brabantse heer (de heren van Rotselaar) door koop in handen van Hendruk I van Vlaanderen en worden ze een leen van het leenhof van de Ninoofse burcht.[88]

81 F. DE POTTER en J. BROECKAERT, Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Okegem, Gent, 1898, p. 9-10. Er is sprake van 'ma maison Dokenghiem et dis livres de terre de mes alleus'. Het hof werd in 1351 verkocht aan de Ninoofse abdij.
82 Beveren, RA, Abdij Ninove, nr. 84, fol. 129-130.
83 VAN ISTERDAEL, De heren van (en in) de heerlijkheid Okegem, p. 21-32; DE POTTER en BROECKAERT, Okegem, p. 14.
84 Ibidem, p. 13.
85 Gerard van Hoorne huwde ca. 1294 met Johanna van Leuven († 1319), kleindochter van Godfried van Leuven. Johanna nam in het begin van de 14de eeuw de voogdij waar over het Land van Gaasbeek, tijdens de minderjarigheid van haar neef, Hendrik II van Gaasbeek. Gerard van Hoorne hertrouwde met Ermengarde van Kleef en stierf in 1333. Voor het geslacht 'van Gaasbeek', een zijtak van het hertogelijke huis, en voor het Land van Gaasbeek, opgericht in 1236 door Godfried van Leuven, broer van hertog Hendrik II van Brabant, zie F. VENNEKENS, La seigneurie de Gaasbeek (1236-1795), Affligem, 1935, p. 12-21.
86 VAN ISTERDAEL, De heren van (en in) de heerlijkheid Okegem, p. 7.
87 Ibidem, p. 1-4.
88 VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove II, p. 17-18.

b) Pamel

Na 1295 lijkt Ninove zijn invloed te Pamel volledig te verliezen en wordt Pamel stevig geworteld in de Brabantse structuren. Tot circa 1295 waren immers de heren van Ledeberg, die Pamel in bezit hadden, leenmannen van de Ninoofse heren. Talrijke oorkonden bevestigen dit. Omdat de heren van Grimbergen gedurende 150 jaar ook die van Ninove waren, zijn er twee mogelijkheden te overwegen: ofwel was Pamel een leen van de Ninoofse heren omwille van de burcht van Grimbergen, ofwel omwille van de burcht van Ninove. Expliciet spreekt geen enkele oorkonden zich in de ene of andere zin uit. Maar dat de Vlaamse graaf in 1182 met zijn curia tussenkwam in een conflict tussen de heer van Pamel en de abdij over het parochiealtaar van Pamel, wijst sterk op een afhankelijkheid van de Ninoofse burcht.[89] Ik ken vanuit Grimbergen geen aanwijzingen dat Pamel een leenverband met Grimbergen bezat en steun mij in wat volgt volledig op de hypothese van de Ninoofse band. Vanuit die hypothese lijkt het logisch dat zich te Pamel in spiegelbeeld dezelfde evolutie afspeelde als te Okegem. Nu de Ninoofse burcht in handen van familie van de Vlaamse graaf kwam, lijkt een Pamelse leenafhankelijkheid van Ninove voor de Brabantse machthebbers problematisch te zijn geworden.

Na 1295 lijkt ook te Pamel alles snel te veranderen. Het geslacht van de heren van Ledeberg werd in 1317 door het tweede huwelijk van Margareta van Ledeberg met Jan Meeuwe verwant met de hertogelijke familie.[90] In 1319 werd Pamel opgenomen in het Land van Gaasbeek.[91] De band met het leenhof van de burcht van Ninove lijkt in lucht te zijn opgegaan. Pamel is volledig in de Brabantse invloedsfeer terechtgekomen. Meer dan vroeger werd de Denderloop tussen Ninove en Okegem een duidelijke grens tussen Vlaanderen en Brabant.

Is er overleg geweest op hoog niveau tussen Vlaanderen en Brabant over de toekomst van Okegem en Pamel na 1295? Met de twee regionale

89 Ibidem, p. 781-782. Zie ook mijn argumentatie in D. VAN DE PERRE, Is 'De Mallaard' (Nederwijk) de oudste bewoningskerk van Ninove?, in: Het Land van Aalst, 57, 2005, p. 22-23.

90 D. VAN DE PERRE, Margareta van Ledeberg: de vermeende zuster van Jan van Wedergrate en de kwestie van de erfopvolging van Wedergrate in 1445, in: Het Land van Aalst, 44, 1992, p. 63-70.

91 J. VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw. Deel XXIII. Dekenij Halle V, Brussel, 1991, p. 294-298. Na 1319 moesten de nieuwe heren van Pamel hun rechtsmacht delen met de heer van Gaasbeek. Een goed overzicht van de strategische betekenis van het Land van Gaasbeek als buffer tussen Brussel en Vlaanderen geeft J. VERBESSELT, Het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, Brussel, 1957, p. 201- 217.

centra die in die periode opgericht werden of aan belang wonnen, het leenhof van de burcht van Ninove en het Land van Gaasbeek, zitten we in de directe omgeving van de centrale grafelijke en hertogelijke macht. In beide gevallen werden lokale heerlijkheden (Okegem, Pamel) verzwakt in het voordeel van grotere instellingen (Ninove, Gaasbeek). Is het parallellisme tussen het vertrek van de Brabantse heren uit Okegem en de Ninoofse uit Pamel louter toevallig geweest, of is het een aspect van een versterking van de grensposities van beide landen?

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

Bijlage: Genealogisch schema van de heren van Grimbergen en Ninove van 1180 tot 1295

I
- **Gerard II van Grimbergen** (1140-1180/81) x **Mathilde van Ninove** (1140-1185)
  - II
    - **Gerard III van Grimbergen** (1180-1201) x **Adelize van Dendermonde** (1190-1212)
      - III
        - **Gerard IV van Grimbergen** (1201-1225) x **Agnes van Beveren** (1214-1230)
          - IV
            - **Adelize van Grimbergen** (1250-1250) x **Godfried I van Perwez** (1236-1257)
              - V
                - **Gerard V** (1257-1259)
                - **Godfried II van Perwez** (1259-1265) x **Maria van Oudenaarde** x Felicitas van Traynel
                - **Maria van Perwez** (1265-1290) x **Filips I van Vianden**
                - Ade x Gerard van Marbais
              - VI
                - **Godfried van Vianden** (1280-1295) x **Adelize van Oudenaarde** x Lutgart van Ligny
                - Filips
    - **Arnold III** *zie tak Grimbergen Pollare* x Walter van Dendermonde (eerste huwelijk; † 1188/89)
      - Oda
      - N (dochter)
      - Willem (1202-1250) x Elizabeth van Asse
      - Margareta
  - Arnold II (kanunnik) (1138-1178)
  - Margareta x Wouter I Berthout (1140-1180)

Tak Grimbergen-Pollare

II
- Arnold III van Grimbergen (1180-1212) x Sofie van Altena (1212-1250) x Leon van Brussel
  - III
    - Arnold IV van Grimbergen (1212-1235) x Adelize
      - IV
        - Arnold V (kinderloos)
    - Oda (1212-1238) x Walter van Aa (1215-1236) x Siger van Gent (1218-1257)
      - Leon van Aa (1240-1268) x Katarina x Ymaine van Boelare

DE AALSTERSE MUSICUS EN MUSICOLOOG DRS. STEPHAN DE JONGHE (1902-1933) EN DE ABDIJ AFFLIGEM

Wilfried VERLEYEN

Deze jonge musicus en musicoloog stond in de jaren twintig van de vorige eeuw in nauw contact met de abdij Affligem die zich toen profileerde met haar begaafde organist en componist D. Augustinus Verhaegen. In dit artikel willen we die contacten belichten met voorstelling van de twee kunstenaars die er nog niet vergeten zijn.

Stephan De Jonghe

Deze voortijdig overleden musicus werd op 21 oktober 1902 te Kruishoutem in Oost-Vlaanderen geboren. Zijn ouders waren Remigius Emilius en Maria Sidonia Tijtgat. Zij kregen zes kinderen. Zijn vader was er hovenier in het omwald laatrenaissancistisch kasteel van Aaishove uit 1630, gebouwd op de grondvesten van een middeleeuwse burcht, met uitgestrekt vijverpark. Wellicht heeft het contact met dit prachtig natuurlijk kader gedurende zijn jeugd bijgedragen tot het ontluiken van zijn drang naar schoonheid en harmonie. Hij kreeg lager onderwijs in de locale dorpsschool en werd toen al ingewijd in de muziek door koster-organist Prudent Van Rechem die zijn begaafdheid had opgemerkt en zijn vader overhaalde hem verder te laten studeren. Van 1917 tot 1921 studeerde hij aan de Vrije Normaalschool te Sint-Niklaas en verkreeg er de diploma's van onderwijzer en van koster-organist. Te Brussel behaalde hij in 1921 tevens het getuigschrift van leraar harmonie voor het staatsmiddelbaar onderwijs van de eerste graad. Intussen was het gezin op 31 december 1919 naar Meldert verhuisd om zich in 1920 te Aalst te vestigen in de Sint-Jobstraat, nr. 88.[1]
Van 1921 tot 1929 gaf hij les in het Sint-Martensinstituut te Aalst. Intussen legde hij zich toe op de studie van de piano. In 1923 behaalde hij het diploma van bibliothecaris en verwierf in 1925 te Brussel voor de

1 J. GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst, 1986, p. 317.

Centrale Examencommissie een eerste prijs voor piano, hogere graad, hiertoe voorbereid door Richard Kips. Zijn muzikale opleiding zette hij voort bij Charles Scharrès en Marinus De Jong[2] In 1929 nam hij ontslag als leraar aan het Sint-Maartenscollege en behaalde in juli 1931 aan de Gentse universiteit het licentiaat in de kunstgeschiedenis en de archeologie. Hij studeerde er onder meer bij de musicoloog Florent Van der Mueren. Zijn dissertatie *Leven en Werk van Willem de Fesch, een toondichter uit de XVIIIe eeuw* kon hij niet meer voltooien. Hij reisde ervoor naar Amsterdam en Londen. Willem van Fesch uit Alkmaar was immers *fonascus* (zangmeester) van de Antwerpse kathedraal en vestigde zich te Londen. Om in zijn levensonderhoud te voorzien, werd De Jonghe in 1932 studiemeester in het Aalsters atheneum en tevens leraar harmonie en muziekgeschiedenis aan de stedelijke muziekschool. In Brussel volgde hij samen met zijn vriend Dr. Marcel Boereboom[3] de cursus van professor Charles Van den Borren[4] over de oude polyfonie. Hij werd er diens geliefkoosde student. Hij droomde van een *Collegium Musicum* in de Gentse universiteit.

Stephan De Jonghe onderscheidde zich als pianist, als concertorganisator, als schrijver over muziek en als conferencier van de schoolradio. Vanaf 1926, 24 jaar oud, trad hij te Aalst in het openbaar op. In zijn eerste recital met Russische muziek en eigen compositie toonde de schuchtere jongeman zich een revolutionair! Aalst stond verbaasd over zijn talent en virtuositeit. Hij gaf er nog twee merkwaardige recitals, respectievelijk in 1927 en 1929. Hij componeerde zelf *Zoeklicht* (Allegro con fuoco, Andante, Finaal). Samen met dr. Marcel Boereboom verzorgde hij een veertiental recitals voor viervoudige piano in de voornaamste steden van ons land. Zij traden op in Brussel, Leuven, Mechelen, Mol, Deinze, Eeklo...

Te Aalst stichtte hij in 1929 de *Concertorganisatie Stephan de Jonghe*, die vanaf 1931 de naam droeg van *Nieuwe Concerten*, en een internationaal niveau bereikte. Drie volledige reeksen met telkens drie of vier concerten werden ingericht. De vierde cyclus bleef door zijn overlijden onvoltooid.

2 Belgische pianist en componist van Nederlandse afkomst die in de benedictijnerabdij van zijn geboortedorp Oosterhout de invloed van de gregoriaanse kerkmuziek onderging (J. ROBIJNS, art. *Jong, Marinus de*, in: *Algemene Muziek-Encyclopedie*, dl. 3, Antwerpen, 1959, p. 653-655). Voortaan afgekort tot AME.

3 Musicoloog, afkomstig van Stalhille (R. LENAERTS, art.*Boereboom,* Marcel, in*: AME.*, dl. 1, 1957, p. 520.

4 J. GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst, 1986, p. 317.
Belgische pianist en componist van Nederlandse afkomst die in de benedictijnerabdij van zijn geboortedorp Oosterhout de invloed van de Musicoloog, afkomstig van Elsene (ID., art. *Borren, Charles Van den*, in: *AME.*, dl. 1, 1957, p. 541-541).

Stephan De Jonghe

Vanaf 1926 tot aan zijn dood werkte hij mee aan verscheidene Vlaamse tijdschriften en bladen zoals *Muziekwarande, Opbouwen, De Standaard, Kunst, Opvoedkundig Tijdschrift, Jong Dietschland, Jong leven en Gentse Studentenalmanak.* Van zijn onvoltooide dissertatie over Willem Fesch verscheen een samenvatting in het gedenkboek *Stephan De Jonghe.*[5]

De radio was voor hem een fascinerend medium met onvermoede mogelijkheden. Hij gaf zowel muziekuitzendingen voor de jeugd (Schoolradio) als voor volwassenen. Maandelijks hield hij lezingen over muziek. Deze nieuwe activiteit in zijn rijkgevulde leven begon op 9 mei 1932 en eindigde bruusk op 15 december 1933. Zijn geplande lezing over *Woudromantiek* kon hij niet meer houden daar hij in het N.I.R. plotseling in bezwijming viel.

Hij onderging in het Institut Médico-Chirurgical du Cinquantenaire in de Linthoutstraat een heelkundige bewerking tengevolge van een blindedarmontsteking en overleed er op 30 december 1933, pas 31 jaar oud. Op zijn sterfbed werd hij bijgestaan door zijn grote vriend, de priester-musicoloog Denijs Dille.[6] In zijn *Bij wijze afscheid* schreef de priester ontroerd : *En nu, Stephan, weze het nog een laatste maal tussen ons beiden, zoals het was die nacht van je sterven, toen ik lang naast je gezeten heb, alleen – het was één of drie , ik weet het niet meer, want de eeuwigheid was ingetreden; je was reeds gefigeerd met je beeldschoon aanschijn der zonnige dagen... Je was hartstochtelijk bemind door velen in lijden en dood.* Voor zijn door het lot zo zwaar beproefde ouders was dit verlies dubbel tragisch, want met de jonge Stephan verloren zij het laatst overblijvende van hun zes kinderen. Op zijn bidprentje staat hij vermeld als lid van de derde orde van de H. Franciscus. De lijkdienst had plaats in de kerk van de H. Henricus te Sint-Lambrechts-Woluwe, op woensdag 3 januari 1934. 's Anderendaags volgde een plechtige nadienst in de Sint-Martinuskerk van Aalst met een enorme volkstoeloop[7]

In 1934 wijdde *Jong Leven*, het orgaan van de Bond der Oudleerlingen en Vrienden van het O.M.O. een gedenkboek aan zijn gedachtenis met als titel *Stephan De Jonghe*, een verzameling bijdragen van hemzelf, van zijn professoren en vrienden en ook een artikel van Dr. R. Roemans

5 *Jong Leven*, Orgaan van de Bond der Oud-leerlingen en Vrienden van het O.M.O. te Aalst, Aalst, 1934, p. 11-19.

6 Afkomstig van Aarschot, leraar aan de Katholieke Normaalschool te Antwerpen, die in betrekking stond met de beroemde Hongaarse musicus Béla Bartók die hij speciaal bestudeerde (*AME.*, dl. 2, 1958, p. 307).

7 (I. VERKEST), *Stephan De Jonghe, musicus en musicoloog,* in: *Mededelingen Kultureel Centrum Affligem*, dl. 2, 1969, p. 6.

†

Gij die hem gekend en bemind hebt, bid voor de ziel van zaliger

STEPHAN DE JONGHE

Lid der Derde Orde van St Franciscus,
Drs in de Kunstgeschiedenis,
Studiemeester aan het Atheneum te Aalst.

Hij werd geboren te Cruyshautem op 21 Oktober 1902
en overleed te Brussel op 30 December 1933.

Weet allen dat de Heer hem verkoren en geroepen heeft ; en vervuld met den geest van God, van wijsheid en verstand, van kunde en allen aard van wetenschap om door den geest meesterwerken voort te brengen en uit te voeren. Al wat de kunst vermag te vinden, heeft Hij in zijn hart geleid om allerhande werken daar te stellen en nieuwe vormen te ontdekken. Ex. h. 35, v. 30-35.

Over gansch de aarde klonk zijn stem en tot het uiteinde der wereld reikten zijn woorden Ps. 18 v. 5.

Maken we dus den lof der beroemde mannen en der grooten van onzen stam. In hem heeft de Heer grootsche heerlijkheden bewerkt; het waren koningen in hun domein, vermaarde prinsen om hunne macht, leiders van hun volk om hun raad en voorzichtigheid, dragers der geleerdheid tot onderrichten in wijze reden, mannen van geest, die de kunst der mooie muziek beoefenden en de gedichten der groote schrifturen bestudeerden. Eccl, h. 44, v. 1, 15.

In eeuwigheid blijft hun nooit verwelkte roem ; hun lichaam werd in vrede ter aarde besteld en thans leeft hun aandenken voort van geslacht tot geslacht. Eccl. h. 44. v. 10, 15.

Bidt, Broeders, opdat het zaad dat hij al lijdend en weenend heeft uitgestrooid, opgroeie in groote kracht zoodat het offer dat hij bracht, en met hem zijne ouders en zijn vrienden niet verloren ga in ijdel geween en onvruchtbare zuchten.

Aalst, druk. J. Van Nuffel-De Gendt

Doodsprentje Stephan De Jonghe

over zijn wetenschappelijke en artistieke bedrijvigheid. Een nieuwe straat te Aalst, geopend op 14 november 1958, een verbinding van de Sint-Jobstraat waar hij woonde en de Geraardsbergsesteenweg, werd naar hem genoemd.[8] Te Kruishoutem kreeg een straat in 1966, dankzij gemeentesecretaris René D'Huyvetter, ook de naam van de musicus en op 25 maart 1984 was er een herdenkingsconcert met toespraak van Rik Van Rechem, ere-directeur van de Muziekacademie te Eeklo. Deze had als knaap St. De Jonghe nog bij zijn vader te Kruishoutem ontmoet en er met de jonge kunstenaar quattre-mains op de piano gespeeld. Veel verwanten van Stephan De Jonghe woonden het concert bij, o.a. Aimé Lombaert, stadsbeiaardier te Brugge, onder wiens leiding het

8 J. GHYSENS, *o.c.*, p. 327.

Oudenaards Kamerkoor de viering opluisterde.[9] Op 13 november 1983 was er een herdenking in de feestzaal van het Aalsterse stadhuis. Op 16 mei 2004 organiseerde Rotary Aalst Noord een *Stephan de Jonghe Matinee*, een laureatenconcert en concours, met uitreiking van de *Stephan de Jonghe Rotary Prijs*. Onlangs was er een uitzending door de Nederlandse Evangelische Omroep uit zijn werk.

Zijn relaties met de abdij Affligem

Stephan De Jonghe raakte er zeer bevriend met de Affligemse benedictijn dom Augustinus Verhaegen. Deze was te Kapelle-op-den-Bos geboren op 19 augustus 1886 en dus bijna zestien jaar ouder dan St. De Jonghe. Op 20 augustus 1911, de dag van zijn wijding als seculier priester van het aartsbisdom Mechelen, ontving hij het habijt in de abdij Affligem en legde er de eerste geloften af op 31 augustus 1912. Van 1915 tot 1919 verbleef hij in Engeland om er de zielzorg onder de de Belgische vluchtelingen te Exeter en later in Cornwall waar te nemen. Hier componeerde hij zijn eerste cantate *The Holy Well* (De Heilige Bron). In 1920 werd zijn *Vredescantate* uitgevoerd te Ternat. Wellicht leerden ze toen elkaar kennen, daar St. De Jonghe in 1920 enige tijd in het naburige Meldert woonde. Dom Augustinus zou nog vier cantaten, drie oratoria, verscheidene missen en een reeks liederen componeren. Als organist was hij meer improvisator dan virtuoos, ondanks zijn voorliefde voor het gregoriaans. In de grond was hij een romanticus, een onstuimig kunstenaarstype, in tegenstelling met de rustige en schuchtere studax St. De Jonghe. De priestermonnik die haast tot een vorige generatie behoorde, vatte een grote genegenheid op voor de sympathieke, enthousiaste en fijnzinnige jongeman. *Gij zaagt immers in mij een ouderen broer in kunst en leven! Boezemvrienden waren wij immers.*[10]

St. De Jonghe maakte deel uit van het door A. Verhaegen gestichte Mannenkoor van Affligem dat er repeteerde in de Mariazaal. Hij behoorde tot de vijf tweede tenors. Het koor verleende verscheidene jaren zijn medewerking aan de processies van O.-L.-Vrouw van Affligem en van Heide-Kalmthout waar de abdij toen een afhankelijk kloostertje had. Op 22 februari 1925 luisterde het een kunstavond te Erpe op met

9 I. D'H, *Stefaan De Jonghe, musicus en musicoloog*, in: *Uitkijk*, dl. 20, nr. 3, Kruishoutem, 1984, p. 1-3; L.W., *Kruishoutem laat Stefaan De Jonghe niet los*, in: Het Volk, 28-3-1984.

10 Zie brief in bijlage.

een toespraak van A. Verhaegen en St. de Jonghe aan het klavier. Op 2 februari 1927 volgde een Vlaamse Kunstavond te Mere met eveneens St. De Jonghe aan het klavier en Cyriel Muylaert van Meldert als tenor. Op 23 februari 1929 was er een kunstconcert in de feestzaal van het Aalsterse stadhuis onder leiding van A. Verhaegen met medewerking van klaviervirtuoos St. De Jonghe, de lieveling van het publiek volgens *De Volksstem*. De Affligemse monnik-organist Romanus Barrez was cellist.[11]

De eerste publicatie van St. De Jonghe was aan zijn priestervriend gewijd. Hij beschreef enthousiast zijn impressies op Ons-Heer-Hemelvaart, Allerheiligen en de kerstnacht in de Affligemse abdijkerk. Dom Augustinus sprak met hem over zijn toekomstplannen: een opera *De H. Benedictus* en een mystiek oratorium *Het H. Priesterschap* die nooit gerealiseerd werden. Ook over zijn geplande reis naar de U.S.A. sprak hij met zijn jonge vriend.[12] Ze dachten eraan samen een rondreis te maken in Amerika.[13]

St. De Jonghe was ook bevriend met de Affligemse koornovice Bernardus (Fritz) Muylaert (1911-2001) van Haaltert die niet volhardde. Samen met een paar jonge dames deden zij per fiets een excursie naar Westerlo, waar ze logeerden. Deze was ook muzikaal aangelegd.[14] Voelde de idealistische St. De Jonghe zich eerst geroepen tot de geestelijke staat, tot het monniksleven in de abdij Affligem? Dit meende tenminste zijn grote vriend dom Augustinus Verhaegen zoals men kan men opmaken uit de volgende verzuchtingen: *'k Had gedroomd van een heerlijk monument, een kathedraal met drie beuken die 'k zou optrekken aan God – de Goedheid, God – de Waarheid, God – de Schoonheid, met u mijn vriend te helpen worden een vrome monnik, een heilige priester, een verbazend kunstenaar...Waarom dat vroegere ideaal over boord gezwierd ?*

De aankondiging van zijn verloving - mogelijk in 1929 - met Yvonne Van den Sype, een verpleegster die behoorde tot een vooraanstaande Aalsterse familie, was een bittere ontgoocheling voor de gevoelige priestermonnik. Hij stortte zijn verdriet uit in een pathetische brief, maar zou zijn vriend tevens alle geluk toewensen. Elders had men de idylle opgemerkt, maar dom Augustinus was *stekeblind* geweest. De ouders waren niet ingenomen met het huwelijk. Wellicht wordt hier de

11 23-11-1929; H. VAN DE VEN, *Levensschets van Dom Augustinus Verhaegen O.S.B.*, Kapelle-op-den-Bos, 1966, p. 51-53-56.
12 *Dom Augustinus Verhaegen O.S.B.*, in: Muziekwarande, dl. 5, 1926, p. 218, 219.
13 (I. VERKEST), *art. cit.*, p. 5.
14 Zo verhaalde Fr. Muylaert me later.

Dom Augustinus Verhaegen

welgestelde familie Van den Sype bedoeld. Had ze op een betere partij voor hun dochter gerekend dan een hovenierszoon die het nog maar tot studiemeester had gebracht? Tot een huwelijk zou het niet komen tengevolge van de vroegtijdige dood van Stephan, maar zijn verloofde bleef hem trouw, huwde nooit en bewaarde zorgvuldig de bewuste brief tot ze deze, vele jaren later, aan de Affligemse abt Jan Goetghebeur toevertrouwde.

Dankzij het mecenaat van Y. Van den Sype werd op 4 mei 1969 de Stephan de Jonghe – Stichting opgericht met de bedoeling de muziek dichter bij de jeugd te brengen als voorname factor in de groei naar schoonmenselijkheid. De zetel werd gevestigd in het Kultureel Centrum van de abdij Affligem. Abt Jan Goetghebeur en dom Bernard Copray, organist van de abdij, behoorden tot de stichters. Samen met haar zus Paula bekostigde Yvonne Van den Sype ook het nieuwe orgel van de abdij dat op 30 augustus 1981 pontificaal gezegend werd.[15] In 1981 werd de zetel van de Stephan De Jonghe-Stichting overgebracht naar de Stedelijke Muziekacademie van Aalst, maar dom Jan Goetghebeur, nu abt-emeritus, is nog steeds lid van de beheerraad. De eerste voorzitter van de vereniging was dokter Arthur Broeckaert, opgevolgd in 1975 door dr. Marcel Boereboom en in 1981 door Dr. Bernard Huys.

Besluit

Stephan De Jonghe moet een innemende persoonlijkheid geweest zijn die erin slaagde velen te fascineren. Rijk begaafd kon hij zijn talenten niet volledig ontplooien door zijn vroegtijdige dood. Niet te verwonderen dat hij nogal weemoedig was, daar hij de broosheid van het leven al jong ervoer in zijn onmiddellijke nabijheid, in het ouderlijk gezin waar hij de vijf andere kinderen overleefde ondanks zijn kort leven.

De band met de Affligemse componist en organist dom Augustinus Verhaegen moet zeer innig geweest zijn zodat deze droomde van een intrede te Affligem en in hem al een confrater zag. Hij dweepte zo fel met zijn begaafde vriend dat hij diens romance met Yvonne Van den Sype niet opmerkte. St. De Jonghe zou geen monnik te Affligem worden, maar opteren voor het huwelijk dat verijdeld werd door zijn vroegtijdige dood. Zijn verloofde bleef hem trouw en spande zich in om zijn nagedachtenis te vereeuwigen, vooral in de abdij Affligem

15 Affligem, Abdijarchief, 8M7, Stephen de Jonghe-Stichting; W. VERLEYEN, *Negen eeuwen Affligem*, Aalst, 1983, p. 208.

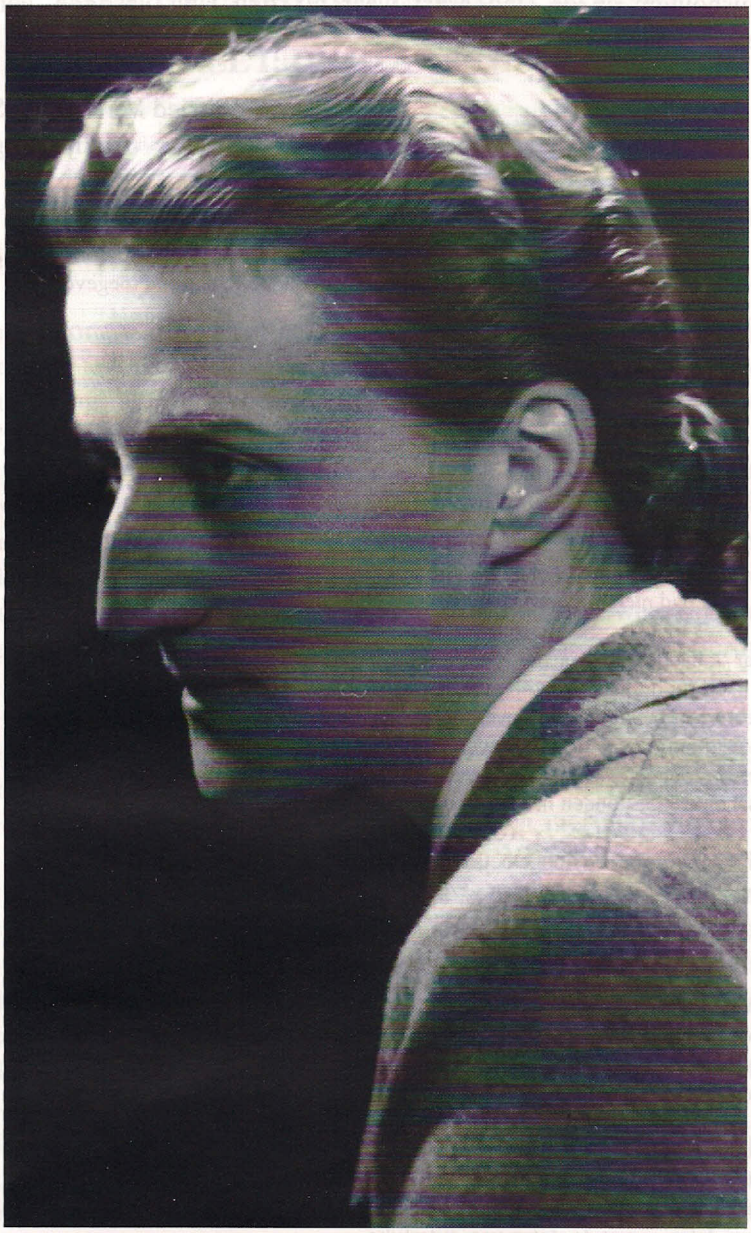

Yvonne Van den Sype

die zoveel voor hem betekende in zijn kort leven. Zijn geboortedorp Kruishoutem en de stad Aalst waar hij zich later vestigde, eerden eveneens zijn nagedachtenis.

Dom Wilfried Verleyen O.S.B.
Abdij Affligem

Bijlage : brief van A. Verhaegen aan St. De Jonghe

(De cursief gedrukte teksten werden door St. De Jonghe in potlood toegevoegd)

Beste Stefaan,

Het eerste was onthutsing
want als een
bliksem zóó snel viel het mij op 't lijf:
en 'k werd erdoor geschokt
als door een donderslag op een sereinen
meidag.
Wel had men mij gezegd dat ik
stekeblind was.
Maar 'k hadde die gedachte verre van mij weggeslingerd.
Gij hadt mij immers met zoo diep een vertrouwen
vereerd met het vraagstuk uwer roeping.
Gij zaagt immers in mij een ouderen broer in kunst en leven!
Boezemvrienden waren wij immers ; en geheimen
tusschen ons bestonden niet .....zoo dacht ik....
(O !...)
Een evolutie van zoo hooge betekenis zoudt
Ge me immers niet verzwijgen....zoo dacht ik....
En met de eerste zinsnede
ligt het er!
de bestatiging dat men misrekend
heeft!
De openhartigheid van Uw vertrouwen heb ik
overschat! *(La confiance ne se commande pas !..).*
En er volgde een gevoelen dat doet denken
aan....vertwijfeling in het menschdom....
En er volgde harteleed...
En er volgde een half besluit voortaan de
deuren en vensters van hart en ziel vast
te grendelen....met de sloten van -uiterlijke-
Onverschilligheid tegenover allen
en teruggetrokkenheid tegenover vrienden.....
En er volgde weemoed....

Souvent ainsi la main qu'on aime
effleurant le coeur, le meurtrit.
puis le coeur se fend de lui-même
la fleur de son amour périt.
(Sully Prud'homme).

*

*

*

'k Had gedroomd
van een heerlijk monument
een kathedraal
met drie beuken
die 'k zou optrekken
aan
God – de Goedheid
God – de Waarheid
God - de Schoonheid
met U
mijn Vriend
te helpen worden
een vrome monnik
een heilige priester
een verbazend kunstenaar !
Maar 't is alles op een ommezien verdonderd
En ingestort !
O ma « cathédrale engloutie »
O mijn paarsen weemoed
O mijn spijt !
Hadde ik dat monument ----------
trapsgewijze ----------
---------- zien afbrokkelen
wellicht hadde 't mij minder geschokt !
La nature a horreur des sauts - - - -

*

*

*

Dit waren beschouwingen van mijn standpunt uit.
« Mijn »
« Ik »
Charité bien ordonnée.
En na mijn onthutsing
en na mijn spijt
en na mijn weemoed
En na die wonde in mijn harte langswaar dat prachtige iets dat wortelt op
het geloof in de menschen

en dat « Vriendschap » heet
gevaar liep van verkouding –

de nuchtere beschouwing der zaak.
Slechts één punt kan ik niet klaar krijgen.
Waarom dat vroegere ideaal over boord
gezwierd ?
Sinds Antwerpen – op den tram – in Augustus –

vernam ik niets meer.
toen sprak ik van quasi-roeping en van « passivité » en wachten naar openbaring
Ik dacht dus statuquo !
Dus : wachten tot gunstige omstandigheden.
Hadde dàt moment in uwe evolutie
mij bekend geweest dan hadde ik al
't overige natuurlijk gevonden
ja geraden
en .... gewenscht !
....gewenscht....
dat woord moet U alles zeggen van
mijn goedkeuring
en mijn vreugde met U.
Uwe opvatting van de zaak
Uw doel
Uw middelen
Uw betrekkingen
Dat alles staat mij klaar
De woede der ouders
hun vuurgespuw
hun beschuldigingen
hun verwijten
dat alles gaat voorbij.
'k Wensch U geluk !
en als - - - - vriend
verheug ik me met U beiden !
Deze regels zijn ook voor Y indien Ge 't
goedvindt.
Ik groet U
en zegen U beiden.

Uw

D.A.V.

N.B. Vonneke, bezorg dit spoedig terug,
ik moet erop antwoorden.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 16

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LIX - 2007 - Nummer 1 - januari - februari - maart

E. HERWEGE
Gewezen wezen. Weeskinderen in het Laatmiddeleeuwse Aalst 3 - 46

D. VAN DE PERRE
De heren van Ninove vanaf Gerard III van Grimbergen tot Jan van Namen (1180 - 1296) 47 - 67

W. VERLEYEN
De Aalsterse musicus en musicoloog drs. Stephan De Jonghe (1902-1933) en de abdij Affligem 68 - 80

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare